

Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme¹

The Institutional History of International Trade: A Study on Developing Countries

Ziya CAN²

Öz

Ticaret, kimileri tarafından ekonominin temeli olarak görülürken, kimileri içinse ekonominin de ötesinde, dünya üzerinde iyi ve kötü olan her şeyin sebebi olarak ortaya konmuştur. İnsanlık tarihi, temel sebebi ticarete avantaj sağlamak olan savaşlarla doludur. Ticareten sağlanacak avantajları değerlendirmek için ortaya çıkan teoriler ise iktisat alanında önemli bir yer kaplamaktadır. Klasik sonrası iktisat yazınındaki uluslararası ticaret kuramları hep ikilikler üzerinden teorize edilmiştir. Dış ticaretin tarafları arasında doğan avantaj, bir kısım teoriye göre faktör donanımlarının, bazılarında göre teknolojik gelişmişliğin, kimilerine göre sermaye birikiminin farklılığından kaynaklanmaktadır. Fakat bu teorilerin çoğunda farklılıkların sebebi yer almamaktadır. Çok az teori bu farklılıkların sömürgeci dönemin izlerini taşıdığını ortaya koymuştur. Hâlbuki sömürgeciliğin fiilen son bulması ile finansal serbestleşme ve uluslararası sermaye hareketlerinin yaygınlaşması, 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomi alanında yaşanan büyük gelişmelerdir. Bu gelişmelerin eşzamanlı gerçekleşmiş olması da kuşkusuz bir tesadüf değildir.

Bu çalışma bahsi geçen eksikliği biraz olsun gidermek adına, uluslararası ticaret tarihini, sermaye sahipliğiyle temellenen ikili yapının korunmasında başat rolü olan uluslararası kuruluşlar üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Ele alınacak kuruluşlar, imparatorluklar çağını bitiren savaşlar sonrasında kurulan küresel sistemin, sermaye sahibi ülkelerin tarihsel pozisyonlarını korumadaki işlevlerine göre inceleyecek ve örgütlerin bu işlevlerini ne ölçüde yerine getirdiği tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise küresel sistemin günümüzdeki durumu değerlendirilecek ve gelişmekte olan ülkelerin mevcut konumlarını değiştirme ihtimali üzerinde durulacaktır.

Jel Kodları: B27, F02, F13, F63, O19

Anahtar Kelimeler: *Gelişmekte Olan Ülkeler, Küreselleşme, Serbest Ticaret, Uluslararası Ekonomik Organizasyonlar*

¹ Bu çalışma yazarın "Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Çıkış Yolu Var mı?: Türkiye'nin Özgün Sarmalı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, zcan@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5919-4821

Abstract

While trade is regarded by some as the basis of the economy, for others, it is considered the cause of everything good and bad in the world, even beyond the economy. Human history is fraught with wars, the main reason for gaining an advantage in trade. Theories that emerged to evaluate the advantages to be gained from trade have an important place in the field of economics. After the classical approach, international trade theories in economic literature have constantly been developed through dualities. The advantage arising between the parties of foreign trade originates from the differences in factor endowments for some theories, technological development according to some others, and capital accumulation for others. Nevertheless, the majority of these theories do not include the driving forces of the differences. Only a few theories have suggested that these differences bear the traces of the colonial period. Yet, the de facto end of colonialism and the spread of financial liberalization and international capital movements are the major developments in the field of the economy during the second half of the 20th century. By all means, it is no coincidence that these developments took place simultaneously.

This study aims to examine the history of international trade through international organizations that play a dominant role in the preservation of the bilateral structure based on capital ownership, in order to fill the gap for the aforementioned deficiency. The institutions to be discussed will be examined according to the functions of the global system established after the wars that ended the age of empires in protecting the historical positions of the capital-owning countries, and it will be discussed to what extent the organizations fulfil these functions. In the conclusion part, the current state of the global system will be examined and the possibility of developing countries to change their current positions will be dwelled on.

Jel Codes: B27, F02, F63, O19

Keywords: *Developing Countries, Globalization, Free Trade, International Economic Organizations*

1. Giriş

Ticaret³ doğrudan tacirin yaptığı bir iş olarak görülse bile onun için yapılan mücadele, o alanda söz sahibi olacak bir otoriteyi gerekli kılmıştır. Maddi gücü ve zoru elinde bulunduran şahıslar ve küçük yapılar zaman zaman otorite konumuna gelseler de bu pozisyonun asıl sahibi devletler olmuştur. Belki de bu sebeple geleneksel anlayışla tarihin temel konusunu ticaret yollarını ele geçirmek için yapılan savaşlar ve bu yolların askeri güçle elde tutulması oluşturmaktadır. Hatta bu anlayış o kadar yerleşik hale gelmiştir ki konvansiyonel savaşlara daha az rastlanan son 75 yıldaki her anlaşmazlığa yine savaş yakıştırması yapılmıştır; ticaret savaşları, kur savaşları, petrol savaşları vb. Bir ekonomik ilişkiyi, tarihsel yaklaşım olmadan anlamak ve onun toplumsal yaşamın kültürel, siyasal, teknolojik vb. yönleriyle dinamik ilişkiler bütünü içerisindeki yerini kavramak mümkün olmayacaktır. Dowd'a (2020: 29) göre, "Bizzat iktisat kavramının kendisi, iktisadi analiz yapmak amacıyla türetilmiş bir soyutlamadır." Bu

³ Mikro ve makro düzeyde pek çok karşılığı olsa da çalışma boyunca bu kelime, uluslararası alanda yapılan ticaret anlamında kullanılacaktır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

sebeple bir kuramın geçerliliğini sınınamadan önce geliştirildiği zamana dair çok sayıda iktisadi meselenin irdelenmesi gerekmektedir.

Dünya çapında yaşanan her kriz, yeni yönelişlere yol açtığı gibi uluslararası ticaret teorilerindeki değişimlere de kapı aralamıştır. Yarattığı dışsallıklara fazla değinmeden krizlerle dönüşen uluslararası ticaret teorilerini özetlemeye çalışalım. Yeni kıtaların keşfinin ardından elde edilen ganimetler, Merkantilist politikalar altında artan ticaretle muazzam bir servet oluşumuna imkân sağlamıştır. Bu servetin sermayeye dönüşmesiyle gerçekleşen sanayi devrimiyle birlikte yükselen *klasik anlayış* ve *karşılaştırmalı üstünlükler teorisine* dayanan serbest ticaret anlayışı, 1873 bunalımıyla birlikte yerini *neoklasik anlayışa* bırakmış ve gelişen mikroiktisadi analizle birlikte yine serbest ticareti savunan *faktör donatımı teorisine* doğru bir geçiş yaşanmıştır. 1929 buhranı sonrasında Keynesyen politikaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte makro iktisadi analiz ortaya çıkmış, savaş sonrasında ticaretin canlanması ve *gelişmekte olan ülkelerin* (GOÜ)⁴ kalkınma çabaları için rehber olmuştur. 1973 krizinin ardından bu defa serbestliği ticaretten çok sermaye hareketlerine sağlamayı temel hedef haline getiren *neoliberalizm*, melez politikalarıyla ortaya çıkmış ve krizin sorumluluğunu savaş sonrasında uygulanan Keynesçi politikalara yüklemiştir. Ardından toptan bir reddedişle ulusal ve uluslararası ekonomideki hemen hemen tüm düzenleyici kurallar kaldırılarak, 'kuralsızlık' kural haline getirilmiş ve sermayenin önü tamamen açılmıştır. Ancak uluslararası fonlar daha fazla faizi bulduğu her yere koştuğundan borç yükü özellikle GOÜ'ler için içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Çünkü yüksek faizli borçları ödemek için ya daha yüksek faizli borçlar alınmış ya da kamu işletmelerini özelleştirme yoluna gidilmiştir. Bu yollarla elde edilen dövizle hem borç ödenmeye hem de ithalat yapılmaya çalışıldığı için kısır döngü sürüp gitmiştir. 20. yy. sonlarında farklılaştırılmış mal ve tekeli rekabet kavramlarıyla birlikte tartışılan *endüstri içi ticaret* (EİT) yeni ticaret teorilerine kapı aralamıştır. Her şeyin çok hızlı değiştiği 21. yy. başında teknolojiye yaşanan büyük değişimlerin katkısıyla gelişen *ürün içi ticaret* (ÜİT) yaklaşımındaysa farklılaştırılmış mal kavramı yerini parçalanmış mallara bırakmış ve dış ticaret yeniden maliyet farklarıyla açıklanabilir olmuştur. ÜİT, ticarete konu olan malların sayısını artırıp ölçülmesini güçleştirdiği gibi bu yaklaşımda ön plana çıkan servis bağlantıları için kullanılan hizmetlerin sınıflandırılmasını da güçleştirmektedir. Çünkü üretime yönelik hizmetlerle tüketime yönelik hizmetler, birbirinden ayrı ama ölçülmesi çok zor kavramlardır. Sraffa gibi neo-Ricardocu iktisatçılar neoklasiklerden ayrışacak şekilde, ülkeler arasındaki farklılaşmanın temelini faktör donatımlarına değil, bölüşüm değişkenlerinin ülkeler arasında farklı olmasına bağlamışlardır. Satlıgan'a (2014: 28-29) göre bir uluslararası değer teorisi, "toplam uluslararası emeğin dağılımını yöneten yasallıkları bulup çıkarırken bunlara hâkim olan dinamiklerin niteliğini de teşhis edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu dinamikler eşit olmayan gelişme yaratıyor ya da eşitsizlikleri giderici hiçbir mekanizma barındırmıyorsa, teorinin başlangıçta veri olarak aldığı gelişme farkları kapanmayıp derinleşecek demektir." Ancak bu değer teorisinin, tek başına az gelişmişliği temellendirmesi mümkün olmayacaktır. Sorunun analizine yönelik çok katmanlı

⁴ Çalışmada kısaltmasıyla birlikte yer alan ve gelişmemiş, geri kalmış ya da az gelişmiş ülke terimleriyle aynı anlamda kullanılan bu terimi seçmemizin sebebi, bu ülkelerin makus talihine atıfta bulunmak veya gelişmişler tarafından kullanıldığı şekilde bir oyalama anlamı taşımasından kaynaklı değildir. GOÜ kullanımının, bu ülkelerin daimî olarak mevcut durumlarından çıkma çabası içerisinde oldukları yönündeki temel motivasyonlarını hatırlatacak şekilde daha iyi temsil ettiği için tercih edildiğini söylemek doğru olacaktır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

teorik tartışmaların, emperyalizm, güç, zor, tekel gibi somut öğelere yer vererek yapılması gerekmektedir.

Bir ülke hakkında gelişmemiş, azgelişmiş, gelişmekte olan, yükselen, düşük gelirli, çevre ya da sömürge tanımlaması yapmak kuşkusuz ki birtakım yaklaşım farklılıkları içermektedir. Ancak nihayetinde bu tanımlamaların tamamı, o ülkelerin küresel ekonominin işleyişinde karar alıcı olmadıkları kabulünü de beraberinde getirir. Bu anlayışa göre bahsi geçen dezavantajlı ülkeler sermaye birikimine sahip olanlar tarafından belirlenen işleyişe uymak ve onlar gibi olmaya çabalamakla mesuldür. Eski egemenin belirlediği altın para sisteminde, geçiş aşamasındaki Bretton Woods (BW) sisteminde ve sonrasındaki dolar egemenliği dönemlerinin tamamında kategorilerini yükseltme çabasıyla, oluşturulan düzene harfiyen uyanlar ya da uymak zorunda kalanlar yine bu ülkeler olmuştur. Serbest ticaret kurallarının bizzat bu kuralları koyanlar tarafından çiğnendiği dönemlerde bile serbest ticareti sürdürme zorunluluğu içerisinde olmak gibi abes ödevlerle karşılaşanlar da şüphesiz yine aynı ülke grubu olmuştur.

Braudel (2014: 105) başlangıçtan beri kapitalizmin gücünü, “bir kurnazlıktan ötekine bir eylem biçiminde ötekine geçebilmesi, konjonktürün koşullarına göre amaçlarını, planlarını on kez değiştirebilmesi ve bu arada kendine olabildiğince sadık kalabilmesi, kendisine olabildiğince benzemesi” sayesinde koruduğunu söylemektedir. Bu şekilde sermaye, ‘kendi çıkarını ortak kılma’ yoluyla hareket kabiliyetini artırma yeteneği kazanmıştır. Bunun en ‘meşru’ yoluysa kuşkusuz uluslar üstü yapılanmalarıyla ‘bağımsız ve tarafsız’ olan *uluslararası kuruluşlar* eliyle yapılmasıdır. Ders kitaplarında bu iki özelliği ön plana çıkarılarak anlatılan devletler üstü yapılar, Hardt & Negri'ye (2003: 58) göre, Fordist dönem öncesinde kurulan kolonyal ve emperyalist sistemlerin boşalttığı yeri, ekonomik ve politik gücü birleştirerek dolduran, gerçek anlamda kapitalist güçlerdir. Sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir sistem de olan kapitalizm, yalnızca şirketlerin yönettiği mal ve hizmet piyasalarından oluşmamaktadır, tüm sosyal kurumların ve süreçlerin, tamamıyla ekonomiye tabi olmasını gerektirir. Bu süreçler ve ilişkiler, dev şirketler, devlet, tüketim kültürü, küreselleşme, savunma sanayisi lobisi ve medya etrafında biçimlenmektedir (Dowd, 2020: 188). Bu yapı taşlarından bir bütün oluşturan sistemde uluslararası kurumlar ise ‘harç’ işlevini görmektedir. Kapitalizmin işlemesi, belli bir hiyerarşinin varlığına bağlıdır ama sistem bunları kendisi icat etmez, fakat onlardan yararlanır ve kapitalizm dışına çıkan toplumlar da hiyerarşileri yok etmemiştir (Braudel, 2014: 70-71).

Bu çalışmada ilkin uluslararası sistemi oluşturan kurumlar ayrı başlıklarda incelenecektir. Ancak ele alınacak kuruluşlar, ciltlerce uzunluğa erişebilecek mevzuat ve işleyiş yönünden aktarılmayacaktır. Bu kuruluşların ortaya çıkma gerekçeleri ve işlevleri iktisat tarihi içerisinde, özellikle de uluslararası ticaret üzerinden anlamlandırmaya gayret edilecektir. Ayrıca bu kuruluşların, ülkeler arasındaki gelişmişlik ayrımını oluşturma ve büyütme yönünde oynadıkları rollerin de ön plana çıkarılması hedeflenmektedir. Bunların ardından gelen bölümde, küreselleşme olgusunun tahakküm kurma süreçlerinin dönüşümüne yaptığı katkı ve uluslararası kuruluşların bu dönüşümdeki rıza sağlama rolü açıklanmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmından bir önceki bölümdeyse, önce tek kutuplu dünya düzeninde gerek ülkeler gerekse sınıflar bakımından keskin biçimde oluşmuş hiyerarşik yapı ortaya konacak, ardından günümüzde bu yapıyı tehdit eden gelişmeler ve bu gelişmelerin olası sonuçları değerlendirilmeye çabalanacaktır. Çalışma, bölümler içerisinde yapılan tartışmaların kendi içerisinde kapanan yapısı sebebiyle kısa bir genel değerlendirme bölümüyle sonlanacaktır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

2. Barış İhtiyacı: Birleşmiş Milletler (BM)

Bugünkünün yanına yaklaşmayacak olsa bile küreselleşmenin ilk büyük dönemi, -sanayi devrimi ardından artan mal ticareti kaynaklı- kârların azalması sonucunda yaşanan dünya çapındaki finans hareketleriyle tanımlanmıştır. Sonu I. Dünya Savaşı'na çıkan onlarca yıllık süreç, etki gücü ve alanıyla sanayi kapitalizmi tarafından atılan tohumları filizlendirmeye yetmiştir. Bununla beraber küreselleşmenin etki alanına giren hiçbir ülke, bu süreçle birlikte gelen dış ticaret bağımlılığından kurtulmayı başaramamıştır (Dowd, 2020: 145).

I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin 55, Fransa'nın 29, Almanya'nın 10 ve Rusya'nın 8 ülke üzerinde kolonyal hakimiyeti vardır. Bu durum yaklaşık 150 milyonluk bir nüfusun sömürgelerde yaşadığı anlamına gelmektedir (Köymen, 2007: 168). Dowd'a (2020: 110) göre her şey Osmanlı'nın, İstanbul ile Ankara'yı bağlayan ve bu bağlantıyı çeşitli bağlantılarla Doğu'ya uzatan bir demiryolunun yapımı ve işletilmesi için, Almanya'ya verdiği imtiyazla başlamıştır. O dönemde Akdeniz'deki deniz gücünü ve Süveyş Kanalı'nı tek başına elinde bulundurması nedeniyle Doğu ile yapılan ticarete hâkim konumda olan İngiltere, bu demiryoluna şiddetli bir şekilde karşı çıkmaktadır ve sonunda 28 ülkeden yaklaşık 65 milyon askerin katıldığı ve 9 milyon kişi hayatını kaybettiği, bunun dışında 20 milyon insanın da savaş sebebiyle kıtlık ve hastalıklar sonucunda öldüğü I. Dünya Savaşı'ndan kaçınmak mümkün olmamıştır (Köymen, 2007: 168).

Ticaretin ve sermaye hareketlerinin yaygınlaştığı bu ilk küreselleşme döneminde yaratılan, altına dayalı *dünya para sistemi* savaşa kadar sorunsuz işlemiş, bu sayede mal ve finans piyasalarındaki akışkanlık dünya çapında artmıştır. Ticaret fazlası veren ülkelere giren altın miktarına göre ayarlanan para arzları sayesinde dengede olan döviz kurları ise savaş sonrasında alt üst olmuştur. Ülkeler paralarının nasıl değiştirileceğine dair bir karmaşa içine girmiş, sermaye akışkanlığı sona ermiştir. Üretime ve ticarete konulan sıkı kurallarla ekonomiler kapalı hale gelmiştir (Köymen, 2007: 169-170).

Öte yandan tüm bu süreçte Avrupa'ya verdiği borçlar sebebiyle alacaklı ülke konumunda olan ABD, kısa zaman sonra yerine geçeceği egemen güçten çok daha farklı bir politika izlemekteydi. İngiltere, borç verdiği ülkelerin ticaret kazançlarıyla borçlarını ödemesine izin verirken, ABD ucuz mallarıyla borçlu ülkelerin rekabet avantajlarını da elinden alıyordu. Tabii bunun sonucunda Avrupa'dan ABD'ye hem ithalat hem de savaş borçlarını ödemek amacıyla devamlı altın akışı gerçekleşiyordu. Bu akış sebebiyle 1924 yılına geldiğinde ABD'nin altın varlığı dünya rezervlerinin yarısına ulaşmıştır. Bu altınlar 1924'te tekrar Avrupa'ya borç verilmeye başlanırken yeniden *altın standardına* dönüldü. İngiltere, savaş önceki kurdan geri dönmeye çalışsa da ekonomisi çok zayıfladığından, dolar karşısında değerli olan para birimi yüzünden ülkede ihracat düştü, işsizlik arttı. 1925-1928 arasında yıllık yaklaşık 1 milyar dolarlık kredi veren ABD, Avrupa'yı özellikle de Almanya'yı finanse ederek küresel üretim kapasitesinin ve buna bağlı olarak da rekabetin artmasını sağladı. Aşırı üretim, dış ticaretteki korumacı politikalar ve artan para arzı kaynaklı borsa spekülasyonuna kayan fonlar sonucunda krediler tıkanınca 1929 krizi patlak verdi ve altın standardı bir kez daha çöktü (Köymen, 2007: 172).

Dowd (2020: 110) 1920'li yılların, savaş kaynaklı büyük yıkım sosyal ve ekonomik alanda süren artçı sarsıntılılarıyla geçtiğini söylemiş ve ardından eklemiştir, "Tabii, içlerindeki en belirleyici sarsıntılar, ekonominin, her yerde, her türden, alabildiğine ciddileşen zaafıydı. Hele dış

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

ticaretteki zaaf lar (ki yakında hepten çökecekti) had safhada önem taşıyordu.” 1870’lerde başlayan birinci küreselleşme hareketinin 20. yy. sonunda genişlemesiyle birlikte, 1930’ların çöküntüsü daha derin ve büyük çaplı olmuştur. II. Dünya Savaşı patlamadan hemen önce merkezde yer alan 11 ekonomi, dünyadaki bütün üretiminin %90’ını gerçekleştiriyordu. Çevreye itilen ekonomiler ise doğal kaynakları ve birincil ürünleri sağlıyordu. Merkezdeki endüstrileşmiş ülkeler ihracatlarının üçte ikisini çevredeki ülkelere yapıyor ve karşılığında bu ülkelerin doğal kaynaklarının ve birincil ürünlerinin beşte dördünü emiyorlardı (Dicken, 2007: 34). İşte bu ortamda, yarım kalan hesaplar ve geçen yaklaşık 20 yıllık sürede sağlıklı bir dönüşüm geçiremeyen yapı sebebiyle II. Dünya Savaşı’ndan da kaçınmak mümkün olmamıştır. Tarihte görülmemiş bir felakete sahne olan savaşa katılan yaklaşık 20 milyon asker ölmüştür. Ayrıca bu savaş arkasında, Avrupa’da büyük bir fiziki yıkımla birlikte bombardımanlarda, esir kamplarında ve savaş kaynaklı hastalıklar sonucunda bundan daha fazla sivil zayıyat bırakmıştır (Bessel, 2015: 252).

Savaşlar, medeniyetler tarihi kadar eski bir olgudur ve hatta hem siyaseten hem de ekonomik anlamda sürekliliğin bir gereği olarak görülmüştür. Ancak işleri durma noktasına getiren bu topyekûn savaşlar hiç kimsenin faydasına olmamaktadır. Ekonominin yürüyebilmesi için gereken barışı tesis etmek amacıyla devletler üstü bir yapının çözüm getirebileceği düşüncesi, savaşın hemen ardından uygulamaya sokulmuştur. Daha önce *Westphalia Barışı*⁵ ve II. Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti⁶ ile denenen uluslararası bir tüzel yapı kurmak, belki de yıkımın boyutunun getirdiği mecburiyet neticesinde BM ile mümkün olmuştur. BM, sonraki yıllarda hem nicelik hem de nitelik bakımından hızla güçlenen tüzel yapılara geçişte bir ‘menteşe işlevi’ görmüştür (Hardt & Negri, 2003: 28-29). Hem ulus devletlere ayrı ayrı egemenlik hakkı tanınırken hem de ulusların egemenliklerini kendiliğinden ulus üstü bir merkeze devrettiği bu yapı, T. Hobbes’un kişilerin tekil egemenlik haklarını üst bir otorite olan devlete gönüllü olarak aktarmasını açıklamak için kullandığı *Leviathan* metaforunu akla getirmektedir. Gerek ülkelerin kolektif bilincini yansıtmaya özelliğiyle, gerekse ülkelerin yaşam haklarının korunması karşılığında devri gerçekleştiriyor olmasıyla bunun çok da zorlama bir benzetme olmadığını söylemek doğru olacaktır.

Daha sonraki başlıklarda direkt ekonomik faaliyetle ilişkili alt organlarını ve uzmanlık kuruluşlarını ayrı ayrı da inceleyeceğimiz bir çatı örgüt olan BM, 1945’te kurulmuştur. ‘Barışı sürdürme’ misyonuyla ekonomi üzerinde dolaylı ama etkili bir rolü olan kuruluş başlangıçta mağlup devletleri dışarıda bırakmış olsa da daha sonrasında küresel bir bütünlüğe ulaşmıştır. Fakat yine de gücün, savaşın galibi 5 büyük ülke tarafından yönlendirilmesini sağlayan Güvenlik Konseyi’ndeki daimî üyelik⁷ sıfatı örgütün kapsayıcılığına gölge düşürmektedir.

⁵ *Otuz Yıl Savaşları* ve *Seksen Yıl Savaşları* ardından yıpranmış olan Avrupa’daki büyük devletler tarafından imzalanan ve *egemen eşitlik ilkesi* kavramını ortaya çıkaran bu anlaşmayı ‘uluslararası sistemin başlangıcı’ olarak kabul eden görüşler mevcuttur.

⁶ Dünya barışını sağlama görevi yüklenecek bir örgütün kurulma fikri Paris Barış Konferansı’nda atılmıştır. Ardından 10 Ocak 1920’de yürürlüğe giren Versailles Anlaşması’yla resmen faaliyete başlayan bu örgütün fiiliyatta pek bir varlık gösteremediği II. Dünya Savaşı’na engel olamamasından anlaşılmaktadır. Ülkemizde *Cemiyet-i Akvam* adıyla da bilinen Milletler Cemiyeti’yle birlikte kurulan *Uluslararası Çalışma Örgütü* (ILO) ise BM sistemi içerisinde varlığını sürdürmektedir.

⁷ ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya, Güvenlik Konseyi’nin alacağı bir kararı ‘tek başına’ reddetme hakkına sahiptir.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

BM Sistemi olarak tanımlanabilecek ve ekonomiyle birlikte uluslararası ticaret üzerinde de oldukça etkili olan uluslar üstü yapı, büyük ölçüde ABD tarafından şekillendirilmiştir. Onların bu zaferinde, kıtayı en zengininden bir kaynak üssü yapan ve diğer bütün toplumları her anlamda dümdüz hale getiren iki büyük savaştan uzak kalmasını sağlayan, iki okyanusla çevrili coğrafyası önemli bir rol oynamıştır (Dowd, 2020: 270). Ancak biz takip eden başlıklarda daha önemli bir rolü olduğunu düşündüğümüz sermaye sahipliğinden kaynaklanan tercih ve uygulamaların, bahsi geçen yapının kurulması ve işleyişi üzerindeki etkilerine odaklanacağız.

3. Finansman ve İstikrar İhtiyacı: Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)

Savaşın sona ermesi ve kalıcı bir barışın sağlanması girişimleri ekonominin tekrar düzene oturması için hayati derecede önemliydi. Ama tek başına yeterli koşullar değildi. Tekrar başlayacak üretim ve ticaretle birlikte savaş borçlarının da ödenebilmesi için gerekli finansman ihtiyacı çok yüksek düzeydeydi. Geçen sefer ekonomiyi kaldığı yerden sürdürme çabaları çok daha büyük bir yıkımın yaşanmasına engel olamamıştı. Bu defa para ve finans piyasalarında kalıcı ve kapsayıcı bir sistem oturtulması gerekmektedir. Üstelik bu ihtiyaç yalnızca üretim için değil aynı zamanda tüketim için de gerekliydi. Savaştan askeri ve ekonomik olarak büyük yara almış dünyanın en azından belirli bir düzeyde tüketecek kadar 'kalkınması' gerekiyordu. İşte tüm bu ihtiyaçlar sonucunda, daha savaş bile resmî olarak bitmemişken, 1944 yılında, ABD'nin BW kasabasında bir konferans düzenlenmiştir.

Negri & Hardt'ın (2003: 278), alınan kararlar için *New Deal*'in⁸ küresel yüzü dedikleri bu konferans, adeta hegemonyanın devir teslim töreni ve yeni dünya düzeninin ilanı niteliğinde bir anlaşmayla son bulmuştur. Esasen ABD ile Keynes'in baş müzakereci olduğu İngiltere heyetleri arasında geçen pazarlıklar sonucunda varılan anlaşmada 44 ülkenin imzası bulunmaktadır. Anlaşmaya göre:

- İki rezerv paralı bir dünya bankacılık sistemine ve 1 sterlini 2,80 dolara eşitleyecek bir sabit döviz kuru sistemine geçilecek,
- ABD Merkez Bankası, taahhütte bulunduğu şekilde isteyen ülkeye onsu 35 dolardan altın satarak her ülkenin parasını altına endeksli hale getirecek,
- Ülke merkez bankaları, tuttıkları rezerv paralardan piyasaya sürerek ya da piyasadan bu paraları çekerek döviz kurunu sabit tutmaya çalışacak,
- Döviz kuru, ancak sabit kur düzenindeki problemleri gidermek için anlaşmayla kurulan IMF'nin vereceği izinle devalüasyon gerçekleştirilebilecek,
- Kalkınma amacıyla yine anlaşmayla kurulan DB9 tarafından uzun dönemli krediler verilecek,
- Uluslararası ticareti geliştirmek ve ticareti serbestleştirmek temel amacıyla uluslararası bir örgüt kurulacaktır (Köymen, 2007: 174-175).

Görüldüğü gibi hemen hemen tüm problemlerin daha sonra BM Şemsiyesi altında toplanacak kurumsal bir yapıya havale edildiği bu yeni düzen, I. Dünya Savaşı sonrasında düşülen hatadan kaçınmaktadır. O dönemde uygulanmaya çalışılan, dünyanın ekonomik gücü elinde

⁸ Başkan F. D. Roosevelt tarafından 1933'te açıklanan Yeni Düzen, *Büyük Buhran*'ın ardından ABD Ekonomisi'nde 'iyileşme, rahatlama ve reform' sağlamak amacıyla alınan bir dizi kararı içermektedir (Berkin vd., 2014: 556-565).

⁹ Kurulduğunda adı, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'ydi.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

bulunduran tek bir merkezden yönetilme girişimi, şimdi yerini BM Sistemi sayesinde dünyanın kendi kendini uzlaşılı halinde yönetmesi anlayışına bırakmıştır.

Rekabetçi devalüasyonları engelleyerek para istikrarını sağlamak ve yaratılacak likiditeyle birlikte üretken kapasitenin geliştirilmesi sonucunda artacak uluslararası ticareti serbestleştirmek amaçlarıyla kurulan BW sisteminde altın standardına dayalı, ayarlanabilir sabit kur rejimi uygulanmaktadır. Keynes'in dış ticarete uyarlanma sorumluluğunu, yalnızca açık veren ülkeye yükleyen BW yaklaşımına karşı düşünceleri, bu şekilde açık veren ülkenin depresyona sürüklenme ihtimalini görüyor olması sebebiyledir. Bu bakımdan, serbest ticaretin açık veren ülkeler için koşulları iyileştirmedeğini, ancak buna karşılık ihracat fazlasının gözetildiği politikaların aşırıya kaçmadan uygulanması gerektiğini düşünen Keynes'in, Merkantilizme olan ilgisinin 'araşsal' olduğunu düşünmek mümkündür (Dönmez Atbaşı & Öziş, 2020: 125-126).

Keynes'in (2010: 323), "Bu fikirlerin gerçekleşmesini beklemek hayal midir? Bunlar, bir toplumun siyasi olarak evrim göstermesi sırasında yeterince kökleri olmayan hususlar mıdır? Zarar görecektir çıkarlar, yarar sağlayacak çıkarlardan daha mı güçlü ve daha mı göze çapan bir nitelik taşımaktadırlar?" sözleriyle farkında olduğunu ortaya koyduğu, ülkelerin bu ve benzeri uygulamalara katılmaları için ikna edilip edilemeyeceği ve ikna sürecinin nasıl mümkün olacağı yönündeki sorunlar, BW Sistemi düşünülürken, gücü elinde tutanın kuralları belirleme imtiyazı sayesinde önemini yitirmiştir. Onun BW'daki dış ticaret fazlasıyla ilgili önerisini kabul etmeyen ve uzun yıllar boyunca küresel dengesizliklerin giderilmesinde sorumluluğu dış açık veren ülkelere yüklemiş olan ABD'nin, günümüzde Çin'in dış fazlasını eritmek için parasının değerini yükseltmesi gerektiğini savunur hale gelmiştir (Şenses, 2017: 103-104). Ancak bu konuda pek de başarılı olamamaktadır. Bu anlamda, ABD'nin 1944'teki etki gücünün uzağında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Başlangıçtaki amacı, savaş sonrası yeniden yapılanmaya ve kalkınmaya destek olunması ve finansman sağlanması olarak belirtilen DB, geri kalmış ülkelerde yoksulluğun azaltılması amacını merkeze almıştır. Kuruluş bu amacını, ülkelerin kamu ve özel kesimine açtığı uzun dönemli kredilerin yanında sunmuş olduğu teknik destekle de sürdürmektedir. Eğitim, sağlık, altyapı yatırımları gibi direkt kalkınmayı ilgilendiren alanlara, üye ülkelerin sermaye katkıları, gelişmiş sermaye piyasalarından alınan borçlar, kredilerin işletilmesinden elde edilen gelirler ve zengin ülkelere alınan hibeler ile faizsiz ya da çok düşük faizli krediler ve yardımlar verilmektedir. Somut projelere destekler sunan ve borcun karşılığını sorgulayan yapısı sebebiyle dünya ekonomisine katkıları olan kurum, kalkınmadan daha çok büyümeye ve ülkeleri uluslararası sisteme entegre etmeye yönelik krediler vermektedir. Bunu da yerli ve yabancı sermayenin harekete geçirilmesi amacıyla, ülkelerdeki özel kesimin gelişmesinin teşvik edecek krediler vererek sağlamaktadır. Teorik olarak, DB'nin varlığı sayesinde GOÜ'lere borç verene karşı siyasal baskı yaşamayacağı öne sürülse de gerek güç dengeleri gerekse banka içerisindeki sermaye sahipliği sebebiyle başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin kredilerinin verilmesinde söz sahibi olduğu açıktır. Dış kaynağa ihtiyaç duyan fakat alınan borçları geri ödemede güçlük çeken ülkelere de krediler açarak borcun sürekliliğini sağlama işlevini de yüklenen kuruluş, çoğunlukla GOÜ'lerdeki doğal kaynaklar ve ucuz işgücünü, ihracata yönelik yatırımların temel nedeni olarak gören monetaristlerce yönetildiği için, *ihracat odaklı*

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

büyümeyi ‘tek reçete’ olarak sunmakta ve finansman faaliyetlerini buna göre yönlendirmektedir (Tonus vd., 2013: 84-97).

DB’nin ‘ikiz örgütü’ olan IMF, üye ülkelerin döviz kurları ve uluslararası ödemelerine ilişkin politika ve uygulamaları etkileyerek, uluslararası para sisteminin etkin olarak işlemesini sağlamak ve üyelerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetlemekle de görevlidir. Başlangıçta, ticaretin dengeli bir şekilde büyümesi için döviz kurunda istikrar sağlanması gerektiği düşüncesiyle ülke paralarının dolara göre sabitlenmiş ve %1’lik bir pay içerisinde oynaması uygun görülmüştür. Yerli para yapılacak %10’a kadar olan devalüasyonlar ise ödemeler dengesindeki bariz bir dengesizlik gerekçe gösterilerek önceden IMF’ye bildirmek suretiyle yapılabilmektedir. Parada bu oranın üzerindeki değersizleştirme yapabilmek için ise IMF’nin görüşü ve onayı gerekmektedir (Alpar & Ongun, 1988: 143).

IMF sunduğu finansman kolaylığıyla uluslararası para sistemine büyük katkılar sunsa da kredileri, gelişmiş ülke hükümetlerince atanan kişilerden oluşan yönetim kurulu onaylamaktadır. Tıpkı DB’de olduğu gibi IMF’nin de ‘demokratik’ yapısı, ülkelerin fon içindeki sermaye katkılarına göre belirlenmektedir ve yine tıpkı DB’de olduğu gibi ABD tek başına %16’ya yakın bir oy hakkını elinde tutmaktadır. Etki alanıyla birlikte bu gücün çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Teoride yardım edilen ülkelerin demokratik kurumlarını desteklemesi gereken IMF, pratikte, dayattığı politikalarla bu ülkelerdeki demokratik süreçleri zayıflatmakta olduğunu ve tüm kararların ‘kapalı kapılar ardında’ alındığını ve onların fikirlerini değiştirmenin imkânsız olduğunu söyleyen J. Stiglitz (2003: 198-203) şu saptamaları yapmıştır: “Tabii ki IMF hiçbir şeyi resmi olarak dayatmaz. Onlar, yardım koşullarını müzakere ederler. Ancak bu müzakerede bütün güç IMF tarafındadır. ...Kendilerinin, ilişkide oldukları ülkelerin kadrolarına göre daha zeki, daha donanımlı ve daha az politik yanlılığa sahip olduğunu düşünen IMF uzmanları, genellikle 1. sınıf okulların 3. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. ...Ama kötü iktisat bilgisi gerçek problemin sadece bir göstergesidir, asıl problem gizlidir.”

IMF kurulurken, gelişmiş ülkelerin ihtiyaçları göz önüne alınarak onların parasal sorunlarının çözülmesiyle birlikte GOÜ’lerin sorunlarının da kendiliğinden çözüleceği varsayımına dayanılarak sanayileşmiş ülkelerin uluslararası parasal sorunlara çözüm getirmek istenmiştir. GOÜ’nün sosyoekonomik farklılıklarından kaynaklanacak sorunlar çıkma ihtimali dikkate alınmamıştır. Tabii bunda o tarihte birçok siyasi bağımsızlığa sahip GOÜ sayısının az olmasının payı da büyüktür. Ancak zamanla bu ülkelerin sayısının artması sonucunda IMF’den destek talebinde de artış yaşanmıştır. Taleplerin sık ve tekrarlı şekilde gerçekleşmesi de IMF’nin bu soruna çözüm üretmekte güçlük yaşadığının bir göstergesidir. IMF istikrar paketlerinde önerdiği önlemlerin ilk sırasına, devalüasyon ya da aynı anlama gelen sürekli ayarlamalarla ulusal paranın değerinin düşük düzeyde tutulmasını koymuştur. Devalüasyon çoğu GOÜ üzerinde, başlangıçta ithalatı yerli para cinsinden yükselterek maliyetleri artırması sebebiyle bir enflasyonist şok yaratmaktadır. Dolayısıyla ihracatla birlikte diğer işlemlerden elde edilen döviz gelirlerini artırsa dahi, ithalat fiyatlarında gerçekleşen artış sebebiyle etkisi kısıtlı olmakta ve döviz sıkıntısı tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu durum dış kaynaklara başvurma ihtiyacının sürekli hale gelmesinin temel sebebidir. İstikrar programlarının ‘tavsiye’ ettiği daraltıcı para ve maliye politikası uygulamaları da GOÜ’de zaten yetersiz düzeyde olan üretim kapasitesinin daha da gerilemesine yol açmaktadır. Bu şekilde gerçekleşmesi kaçınılmaz olan kıtlıkların belirmesi sonucunda ya fiyatlar artacak ya da ithalat talebi yükselecektir. Her iki ihtimal de

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

ülkelerin 'fasit daire' içerisinde kurtulmasını imkânsız hale getirmektedir. (Alpar & Ongun, 1988: 166-169). Yukarıdaki durumlar, dış ticarete serbestlik başta olmak üzere temel IMF politikalarının GOÜ'nün kriz zamanındaki ihtiyaçlarıyla örtüşmediğinin göstergesidir.

IMF ve DB kurumsal idaresinde yürütülen BW Sistemi dönemi *Kapitalizmin Altın Çağı* olarak anılmaktadır. Itoh & Lapavitsas, (2012: 186-191), bu süreçte kapitalist dünya ekonomisinin istikrar kazanmasını sağlayan bir dizi sebep sıralamıştır. Fakat efektif talebin artmasını sağlayarak altın çağı başlatan bu sebepler zamanla önemini kaybederek çağın sona ermesindeki ana etken olmuştur. Harcamalar, talep canlandırma konusunda yetersiz kaldığında ise bizzat enflasyonun sebebi olmuştur. Yani başka bir deyişle başlangıçta ABD'nin lehine olan sabit döviz kuru sistemi, ileri teknolojilerin çevre ekonomilere de aktarılıp kullanılmasıyla birlikte ABD'nin rekabet gücünü düşürmüştür. Bu yüzden ABD şirketlerin doğrudan yabancı yatırım yoluyla uluslararasılaşmaya yönelmesi sonucunda takip eden on yılda, 1960'a kadar gerçekleşmiş olan dış ticaret fazlası erimiş ve terse dönmüştür. Resesyonu engelleme ya da erteleme amacıyla başlatılan Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle ödemeler dengesi açıkları giderek büyümüştür.

Gerek yükselen enflasyon gerekse artan sermaye ihracı sebebiyle ABD'de ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunuyla birlikte yaşanan likidite sorunu, BW Sistemi'nin zayıf karnını ortaya çıkarmıştır. Altının kıt bir kaynak olmasının da etkisiyle dünyada oluşan dolar talebini karşılamak güçleşmiştir. Doların, sınırsız konvertibilitesi sayesinde altın karşısındaki değerini temsil etmeyen aşırı değerlenmiş bir para olması sistemin güvenilirliğini sorgulatmaya başlamıştır. Bu kuşkuların haksız olmadığını, 1950'de 25 milyar ton olan ABD altın rezervinin 1971'de 10 milyar tona inmiş olmasından anlamak mümkündür. Bu da doğal olarak, dış ödemeler için döviz kazanmak zorunda olan ülkelerin tepkisini çekmiştir. Çünkü ABD *emisyon kazançları* sebebiyle diğer ülkelerin yaşadığı sorunları yaşamamaktadır. 1944'teki sabit kurları oluşturan şartlarda büyük değişimler olmasına rağmen, gelişmiş ülkelerin kurları bu seviyede tutmaya çalışmaları sebebiyle yaşadıkları dış denkleştirme sorunlarıyla birlikte sistem iyice tıkanmıştır. Başkan R. Nixon'ın, 15 Ağustos 1971'de doların altın konvertibilitesine son verdiğini ve ithalat vergilerini %10 artırdığını ilan ettiği açıklamasıyla da tamamen durmuştur. (Alpar & Ongun, 1988: 145-148).

Nixon'ın açıklamaları büyük ölçüde parasal sistemle ilgilidir. Ancak aynı açıklamada yer alan, büyük ölçekli sermayeye verilen yatırımlarının artmasını sağlayacak kredi ve vergi kolaylıkları sağlanacağı, ücretlerin 90 gün boyunca dondurulacağı ve sosyal harcamaların azaltılacağı vaatleriyle birlikte artık kurların da para piyasalarındaki kurlsız arz ve spekülasyon taleple belirlenecek olmasını, *neoliberal politikalar* için bir milat olarak kabul etmek mümkündür (Köymen, 2007: 184-185).

4. Hammadde Sorunu ve Pazar İhtiyacı: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)

Bariş tesis edilmesiyle birlikte hareketlenmiş olan mal piyasaları ve bir sisteme oturtulmasıyla birlikte düzene kavuşmuş olan mali piyasalar sayesinde dünya ticaretinin önündeki engeller büyük ölçüde kalkmıştır. Bu şartlar altında ticaretin güçlenebilmesi için GOÜ'lerin ikili bir rolü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri geleneksel şekilde, tüm dünyadaki üretim için hammadde sağlamak, diğeri ise hızla büyüyen üretim için alternatif pazarlar oluşturmaktır. Ancak

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

GOÜ'lerin bu her iki işlevi de tarihsel biçimlerinden farklı olmalıdır. Çünkü hammaddeye el koymaya ve ülkeleri kendine tâbi kılarak zorunlu pazar oluşturmalarına imkân sağlayan koloniciliğin, dünyayı paylaşım savaşlarına ve büyük yıkıma sürüklediği çok acı bir biçimde tecrübe edilmiştir. Üstelik hammadde sağlama ve pazar oluşturma işlevlerinin bu yolla sağlanması masraflı olmasının yanında süreklilik sağlamakta da sorun yaşatmaktadır. Bunun yerine GOÜ'lerin bağımsız olanlarının da peş peşe bağımsızlıklarını kazananların da bahsi geçen işlevleri yerine getirebilmeleri için 'bir ölçüye kadar' güçlenmeleri gerekmektedir.

Keynes (2010: 295), mal piyasaları içinde giderilmesi gereken bir problem olarak gördüğü eksik talebin, "tüm insanlık tarihi boyunca tasarruf eğiliminin, yatırımın uyarılmasından daha güçlü olması konusunda kronik bir eğilim" olması nedeniyle, *para tutkusuyla* birlikte değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir ve bu bağlamda Merkantilist fikirleri haklı bulmaktadır. Bu iki kavram Merkantilist açıdan ele alındığında, mal ve para piyasaları arasındaki ilişkiyi kurmanın dışında bir ülkenin mal piyasasının neden dünya pazarıyla ilişkilenebileceğini de açıklamaktadır. Ancak, bir ülkenin elindeki mal fazlasını dünya pazarına sunması, sürekli bir çözüm için yeterli olmayacaktır. BW Sistemi sonrasında yükselen ihracat odaklı büyüme politikasının hemen her ülke tarafından uygulanması sonucunda düşülen terkip hatasıyla da bu fikir doğrulanmaktadır (Carabelli & Cedrini, 2015: 1144-1145). İşte bu bakımdan dünya piyasalarının tüm taraflarını güçlendirme çabasının karşılıksız bir iyilik fikri olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır.

İhracat kazancının büyük bir kısmını hammadde satışından elde eden ülkeler, normal olarak bu malların fiyatlarındaki dalgalanma ve belirsizliklerden olumsuz şekilde etkilenmektedir. Uluslararası piyasalardaki fiyatların bu dengesizliklere bağlı olarak dalgalanması, GOÜ'lerin kalkınmaları için gereken sanayi yatırımlarını da olumsuz şekilde etkilemekte ve dış finansman kaynaklarına bağımlılığını artırmaktadır. Bu ülkelerin sanayileşme çabaları dış borcu daha da büyütülmektedir. Dünya ticaretinde işleyen filolarının hakimiyetinin gelişmiş ülkelerde olması GOÜ'lerin ihracat yaparken bile döviz kaybetmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan dünya ticaretini geliştirmesi için kurulan örgütler GOÜ'lerin sorunları için çözüm aramamakta hatta çıkarlarıyla çelişen faaliyetler sürdürmektedir. DB ve IMF'nin sağladığı kaynaklara yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple GOÜ'lerin sorunlarının dile getirildiği bir forum olan UNCTAD ortaya çıkmıştır. 1962 yılındaki dönemsel BM toplantısı sırasındaki tartışmalar, UNCTAD'ın kuruluşuna zemin hazırlayan gelişmeler olarak görülmektedir. Bu toplantı sonucunda Hindistan'ın başını çektiği 77'ler olarak anılan BM üyesi GOÜ'ler, yeni bir örgüt kurmak yerine BM'nin diğer üyeleriyle birlikte dönemsel konferanslar düzenleme kararı almış ve 23 Mart-16 Haziran 1964 tarihleri arasında Cenevre'de 120 ülke temsilcisinin katılımıyla ilk konferansı düzenlemiştir. Bu konferansın ardından BM'ye bağlı temel bir organ haline gelmiş ve 2021 yılında Barbados'taki 15. oturuma kadar 4 yılda bir toplanmıştır. İlk toplantıya damga vuran, GOÜ'lerin sorunlarını ortaya koyarak, GOÜ'lere özel sermaye desteği, uluslararası mal anlaşmaları, ihracat kolaylıkları ve telafi edici finansman gerekliliğini vurgulayan *Prebisch Raporu* olmuştur. Raporda yeni ve ilginç iki husus yer almıştır. Bunlardan biri, ithal ikameci ve içe dönük sanayileşme politikalarının, etkinsiz ve masraflı olması sebebiyle GOÜ'lerin sanayi ürünlerinin gelişmiş ülkelerce tarife tercihleri uygulanarak desteklenmesi gerektiğidir. Yani bir anlamda bebek endüstriler tezinin küresel anlamda uygulanması talep edilmektedir. Diğer konu ise talep edilen uluslararası mal anlaşmaları ve telafi edici finansman mekanizmalarının

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

yalnızca hammadde fiyatlarının istikrarsızlığını giderici değil bununla birlikte GOÜ'ye gelir transferi de yaratacak şekilde düzenlenmesi isteğidir. Ayrıca sosyalist bloğun dünya ticaretine entegre edilmesini sağlayacak bir yapı geliştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur (Alpar & Ongun, 1988: 77-86).

Örgütün çoğu girişimi gelişmiş ülkelerin taviz vermeye yanaşmaması sebebiyle çözümsüz kalsa da diğer kuruluşlardakinin aksine her ülkenin eşit oya sahip olması sebebiyle sayısal üstünlüğe sahip olan GOÜ'ler alınan kararlarda söz sahibi olmuştur. Kararların bağlayıcılığı düşük ve uygulaması zor da olsa bu toplantılar, GOÜ'lerin sorunlarının gündemde olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca kuruluşa bağlı çalışma grupları ve onların yapmış oldukları yayınlar ve hazırladıkları veri tabanı da ekonomi araştırmalarına katkıda bulunmaktadır.

1970'lerde birçok GOÜ ucuz işgücü sağlayarak çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) 'ihracat üssü' olarak kullanılmış ve bu dönemde bazı ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelir yükselirken bu ülkelerin gelir dağılımı eşitsizlikleri artmıştır. Üstelik daha önemlisi, bu süreçte GOÜ'lerin ihracat gelirleri artmasına rağmen gerek sanayi malları üretimindeki girdiler için oluşan ithalat artışı kaynaklı gerekse petrol fiyatlarının tırmanması kaynaklı olarak, dış ticaret açıkları gittikçe büyümüştür. Bu yıllarda belirgin bir değişim gerçekleştiren iki farklı ülke grubu öne çıkmıştır. Üretim üssü haline gelen Doğu Asya Ülkeleri ve geliri petrole bağlı olan ülkeler, 1970'li yıllarla birlikte önceye kıyasla küresel sistemde oldukça farklı bir konuma gelmişlerdir. GOÜ'ler arasındaki sosyal yapı ve siyasi rejim farklılıkları, hammaddelerin hiçbirinin petrol kadar stratejik önemde olmaması ve yaşanan kriz döneminde GOÜ'lerin pazarlık gücünün iyice azalmasıyla birlikte, UNCTAD kararlarının da bağlayıcı bir özellik taşıyaması sebebiyle eşitsizlikler artarak sürmeye devam etmiştir (Alpar & Ongun, 1988: 89-98). Üstelik ek bir sorun olarak artık yalnızca gelişmişlerle GOÜ'ler arasında değil GOÜ'lerin kendi arasındaki gelir farkları giderek açılmaktadır. Gelir seviyesi ne olursa olsun bütün geri kalmış ülkelerin yöneldikleri temel amacın hızla sanayileşerek geri kalmışlığın kısır döngüsünü kırmak olması, bu ülkelerin birlikte hareket etmesini güçleştirmektedir.

BW Sistemi altında gelişmiş ülkelere GOÜ'ye kredi, hibe ve yatırım şeklinde sürekli bir net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu akım GOÜ'deki yatırım olanaklarını büyüttüğü gibi tüketim kapasitesini de artırmıştır. Gelişmiş ülkelere yeni pazarlar yaratan bu durum her iki tarafın da faydasına görünmektedir. Ancak 1973'teki kriz patladığında, petrol üreticisi olmayan GOÜ'lerin borçlarında muazzam bir büyüme yaşanmıştır. Petrol üreticisi ülkelere ani bir yükseliş gerçekleşen gelirler¹⁰ ise gelişmiş ülkelerin uluslararası finans kurumlarına akmış ve bu kurumları ellerindeki devasa fonları pazarlamak zorunda bırakmıştır. Negatif değerlere gerileyen reel faiz oranlarına ek olarak hibe ve kurumsal kredilerin de kesilmesi sebebiyle GOÜ'ler bu kurumlara denetimsiz olarak ve büyük boyutlarda borçlanmaya başlamıştır. 1980'lere gelindiğinde pek çok GOÜ borçlarını çevirmekte güçlük yaşayınca özel piyasadan tekrar borçlanabilmek için yapısal uyum programları ile serbest piyasa ekonomisine geçmeye, kamu yatırımlarını özelleştirmeye paralarını konvertibiliteye geçirme ve sermaye hareketlerini serbestleştirmeye zorlanmışlardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde toplam borçları 1,3 trilyon dolara yükselen bu ülkeler, 2000'li yılların başında 2,3 trilyon dolara yükselen bir borç yüküyle baş

¹⁰ Bahsi geçen yıllarda Körfez Ülkeleri'nde biriken muazzam parasal varlık, petrol alışverişinin dolar üzerinden yürütülmesi sebebiyle *petrodolar* olarak adlandırılmıştır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

başta kalmışlardır. Bu ülkelerin dış borcunun büyüklüğü, gelişmelerini tehdit etmenin dışında bağımsızlıklarını da sorgulanır hale getirmiştir. Böylesi büyük dış borç stokunun dünya finans sistemini de tehlikeye attığı açıktır (Kazgan, 2000: 396). Bu şartlar altında gelişmekte olan ülkelerin GOÜ'ye olan ilgisi, kalkınmalarına destek olmaktan çok borçlarını düzenli ödeyebilmelerini sağlamak biçimini almıştır.

5. Serbest Ticaret Denemesi: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Karşılaştırmalı üstünlüklerin, İngiltere'nin 19. yy.da tüm dünyayı açık pazar haline getirmesine aracılık etmesi gibi faktör donanımları teorisi de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin GOÜ'lerin emek-yoğun mallarının ihracatını sınırlamak için kullanılmıştır (Kazgan, 2000: 182). İlk bakışta tek taraflı fayda sağlıyor gibi görünen bu uygulamaların ikisi de meşruiyet zeminini 'hiçbir kısıtlamanın yer almadığı' serbest ticaret savunusu üzerinden sağlamıştır. Klasik iktisatçılar gibi neoklasikler de serbest dış ticaretten doğacak kazançlarla ekonomik büyümeden elde edilenler arasında bir fark görmemektedir. Bu sebeple serbest ticaretin GOÜ'ler için de kalkınmanın itici gücü olarak fayda sağlayacağını savunmuşlardır. Bu biçimde yapılacak ticaretin, serbest ticaret yanlılarının öne sürdüğü şekilde GOÜ'lere sağlayacağı başlıca yararlar şu şekilde sıralanabilir: GOÜ'lerin kendi ülkelerinde üretmedikleri ama sanayileşme yolunda ihtiyaç duydukları makine ve teçhizatları edinebilmektedirler. Bu malların ithalatıyla birlikte, uzmanlık ve teknik bilgi akışı da sağlanmaktadır. Dışarıdan gelen tüketim mallarıyla da iç pazardaki rekabet teşvik edileceğinden tekelci eğilimler azalacaktır. Ayrıca, yabancı sermaye hareketlerine alan açan serbest dış ticaret sayesinde gelişmiş ülkelerden GOÜ'lere yatırım kaynağı aktarılacaktır (Alpar & Ongun, 1988: 172-173). Ancak serbest ticaret GOÜ'lerin avantajına olabilecek bu durumu kullanabilmesinin önünde bir engel olmanın ötesinde sermaye transferleri yoluyla avantajın gelişmiş ülkeler tarafından kullanılmasının da önünü açmaktadır.

Kaynakların hareketsizliği hesaba katıldığında, serbest ticaretin kısa ve orta dönemde, büyümeyle birlikte istihdam ve refah üzerinde de olumsuz etkiler bırakması muhtemeldir. Serbestleşme nedeniyle kapanacak olan yerli firmalar sebebiyle harcamalar, üretim ve istihdam hep birlikte azalabilecektir. Ulusal ekonomideki bu gerilemenin diğer firmalar ve genel ekonomi üstünde bir dalga etkisi yaratması mümkündür. İşgücünün esnek ve hareketli olduğu varsayımında bulunan neoliberalere göre, işçiler piyasada yeni fırsatlarla karşılaşacaktır. Fakat serbestleştirme sonucunda bireysel ya da toplumsal açıdan, ortaya çıkan fırsatların kaybedilenlerden iyi olacağını düşünmek için yeterli bir sebep yoktur. "Örneğin, dış ticaretin serbestleşmesi yüzünden işlerini kaybeden çelik işçileri ancak hademe olarak iş bulabiliyorsa; bu durum hem bu işçilerin gelirlerinde hem de bu insanların becerilerini geliştirmek için yapılmış yatırımların toplumsal getiri yaratmasının sona ermesi anlamına gelir." Bununla birlikte artan gelir sayesinde mağdur kesimlere yansıtacak olumlu etkinin yetersiz olabileceğini kabul eden az sayıdaki neoliberal, geçici ve asgari düzeyde uygulanacak birtakım desteklerin bu problemi ortadan kaldıracabileceğini öne sürmektedir. Ancak serbestleşme sonucunda devlet gelirleri de önemli ölçüde azalacağından özellikle GOÜ'ler bu destekler için kaynak bulmakta güçlük çekeceklerdir. (Chang & Grabel, 2016: 92-93).

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

Uzun yıllara yayılan tüm bu tartışmalar sürerken, sanayileşmiş Batı Ülkeleri 1947'deki *Havana Görüşmeleri*yle başlattıkları süreçle uluslararası ticarete rekabeti ve serbestliği kurumsallaştırmak yolunda bir adım atmışlardır. Bu toplantı öncesinde, kurulması planlanan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) çalışmalarında bir rehber olması amacıyla GATT imzalanmıştır. Esasında bu fikir ilk olarak ABD öncülüğünde gerçekleşen BW'da tartışılarak karara bağlanmış olsa da senatosundan hiçbir zaman geçmemesi sebebiyle ABD, GATT'a hiçbir zaman taraf olmamıştır. ABD ile birlikte anlaşmanın arkasında durmayan başka gelişmiş ülkelerin de varlığı sebebiyle ITO görüşmeleri tıkanmış ve GATT uzun yıllar sadece uluslararası bir ticaret forumu olarak işlev görmüştür. Anlaşma metni 4 bölüm ve 38 maddeden oluşan GATT'ta yer alan 4 temel ilke öne çıkmaktadır.

- Bir ülkenin başka bir ülkeye sağladığı gümrük kolaylıklarının, anlaşmaya taraf olan ülkelerin tamamına uygulanması zorunluluğunu getiren, en çok kayırılan ülke ilkesi
- Bir ülkenin sanayisini yalnızca gümrük vergileriyle koruyabileceğini söyleyen, tarifeler yoluyla koruma ilkesi
- Bir ülkenin iç pazarında ithal ve yerli mallar arasında ayırım yapmamasını gerektiren, ulusal işlem ilkesi
- Ülkelerin ticareti serbestleştirmek için zaman zaman tarife indirimleri yapmasının önerildiği, gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi ilkesi

Bu ilkelere ek olarak, anlaşmaya taraf olan ülkelerin diğer ülkeleri GATT'a uymaya çağırması uygulaması da yine ticareti serbestleştirme çabalarının bir göstergesidir. Teoride ticarete ciddi anlamda bir serbestlik getirmesi olası görünen bu ilkelerin, uygulanan istisnalar sebebiyle kısıtlı bir etkisi olmaktadır. Örneğin ekonomik bütünleşme içerisindeki ülkeler ve sınır ticareti yapan ülkeler en çok kayırılan ülke ilkesinden muaf tutulmaktadır. Bunun yanında ödemeler dengesinde sıkıntı yaşayan ülkelere geçici olmak koşuluyla tarife dışı engellere başvurma yolu açık bırakılmıştır. Ayrıca yine bir istisna olarak konulan gönüllü ihracat kısıtlamaları çoğunlukla güçlü ülkelerin baskısıyla uygulanmıştır. Anlaşma kapsamında sonraki yıllarda 6 uzun görüşme gerçekleştirilmiştir. 1970'lerde enerji ve finans alanında yaşanan sıkıntılarla birlikte gelişmiş ülkelerin korumacı uygulamaları artırmasıyla birlikte GATT, büyük ölçüde âtıl hale gelmeye başlamıştır. Görüşmelerde GOÜ'ler lehine alınan kararlar fiilen uygulanmamaktadır. Krizin etkilerinin geçmeye başladığı yıllarda serbest ticaret olgusu tekrar gündeme gelmiştir. 1987'de başlayıp 4 yıl sürmesi planlanan *Uruguay Turu*'nun da başarısızlığa uğraması halinde küresel ticarete bir daralma yaşanacağı fikri ortaya çıkmıştır. Beklenenden daha zorlu geçen görüşmeler sonunda 15 Aralık 1993'te kabul edilen *Nihai Senet Taslağı*'yla 50 yıllık çaba bir sonuç vermiş ve sonunda 1 Ocak 1995'te WTO kurulmuştur. Bu sayede BW'de ortaya konmuş olan, dünyadaki para, finans ve ticaret alanındaki düzeni sağlayacağı öngörülen 'sacayağı kurumlar' tamamlanmıştır (Tonus vd., 2013: 110-115).

GATT'a taraf olmamayı tercih etmiş olan ABD'nin de kuruluşundan itibaren içerisinde yer aldığı WTO'nun günümüzde 164 üyesi bulunmaktadır. Mal ticaretini serbestleştirmek amacıyla başlayan kurumsallaşma çabalarından sonuç alındığı ilk yıllarda kurulan örgütün, öncelikli bir iş olarak küresel finans hizmetleri ticaretini büyük ölçüde serbestleştiren bir anlaşmayı ortaya çıkarmış olması, ekonomik sistemdeki dönüşümü ve gelişmiş ülkelerin hangi alanlarda serbestleşmeye acil ihtiyaç duyduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

Aslında WTO'yu GATT'ın devamı gibi görmek mümkün olsa da önemli farklılıklar mevcuttur. Kararların tam bağlayıcı olması, anlaşmazlıkları çözen mekanizmaların tanımlı ve hızlı olmasının yanında en önemli fark, GATT yalnızca mal ticareti üzerinde düzenlemeler yaparken, WTO hizmet ticareti ve ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları alanlarını da kapsamaktadır. Ekonomilerin dönüşmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası boyutlarda etkisi artan hizmet sektörünün WTO kapsamına girmiş olması beklenen ve olumlu bir gelişmedir. Fakat hizmetlerin sınıflanmasındaki güçlükler doğal olarak ticaretinin düzenlenmesini de zorlaştırmaktadır (Tonus vd., 2013: 117-126). WTO da öncülü olan anlaşma gibi istisnalara sahiptir ve yine özellikle gelişmiş ülkeler etrafından dolanabilmektedir. Kuralların uygulanmasındaki güçlükler tıpkı GATT'ta olduğu gibi kriz zamanlarında artmaktadır. WTO zamanında karşılaşılan ilk büyük krizin üzerinden çok zaman geçmeden başlayan *ticaret savaşları*, serbest ticareti yeniden sorgulanır hale getirmiştir. Chang & Grabel'e (2016: 97-99) göre WTO'nun mevcut kuralları, korumacı politikaları tamamen engellemektedir. Üstelik müzakereye açık olan bu kurallar müzakereye açıktır ve değiştirilmeleri mümkündür. Ancak yazarların bu fikri oldukça optimist bir bakış açısına dayanmaktadır. GOÜ'lerin birlik olup kuralları değiştirmesinin güçlüğü bir yana, koyulan kurallara gelişmiş ülkelerin kolaylıkla uymayabiliyor olmaları örgütün mevcut yapısı üzerinden mücadele etmenin boşa çaba olacağı izlenimini yaratmaktadır.

6. Mevzi Kazanma İhtiyacı: Avrupa Birliği (AB) ve Diğer Bölgesel Kuruluşlar

Daha önceki başlıklarda ele aldığımız, barışın tesisi, para sisteminin kurulması, finansman kaynaklarının çeşitlenmesi, serbest ticaretin yaygınlaştırılma çabası, pazarın genişletilmesi ve güçlendirilmesi gibi dünya ticaretinin geliştirilmesi amacıyla kurumsallaştırılmaya çalışılan konular küresel rekabetin artmasını sağlamıştır. Savaşlar öncesindeki rekabet ortamının sonuçlarının yıkıcılığı, ülkeleri ticaret avantajı kazanmak amacıyla başka yollar aramaya yönlendirmiştir. Birbirlerine yakın konumda olan ülkelerin ticaret savaşımında mevzi kazanmaya yönelik kurdukları birlikler de bu yollardan biridir. Öncelikli amacı belirli bir bölgedeki ticareti serbestleştirmek ve canlandırmak olan bu birlikteliklerden farklı şekillerde fayda sağlamak mümkündür. Dünya ticaretinde büyük yeri olmayan ülkelerin bir araya gelerek ortak ve güçlü bir yapı oluşturmaya çalışması gibi, ticarete söz sahibi olan ülkelerin çevresindeki ülkelerle ticari ilişkilerini kolaylaştırması da mevcut konumlarının daha iyi yerlere taşınmasına katkıda bulunacaktır. Bu tür kuruluşların uluslararası ticaret üzerinde etkili küresel oluşumlardan temel farkının, yalnızca ticareti serbestleştirmek değil, ticarete avantaj sağlamak için tüm üretim faktörlerine hareket serbestliği getirmeyi amaçlaması olduğunu söylemek mümkündür.

Bölgesel kuruluşların bazıları baştan kısıtlı bir birliktelik üzerine inşa edilse de bazıları yukarıda sayılan avantajların tümüne erişmek için *bütünleşme* yoluna girmişlerdir. Bütünleşmeyi savunan görüşler temelde serbest dış ticaretin rekabetle birlikte uzmanlaşmayı da artıracığı, etkin kaynak dağılımını sağlayacağı ve bu yolla sağlanacak verimli iş bölümünün sayesinde dünya refahının da artacağını savunmaktadır. Bu başlıkta ele alacağımız örgütlerin bir kısmını tamamlamış olduğu tam bütünleşme aşamaları, B. Balassa'nın (1962) yaklaşımıyla şu şekilde sıralanabilir:

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

- Karşılıklı tarife kolaylıklarını içeren, *tercihli ticaret anlaşmaları* yapılması
- Taraf olan tüm ülkelerin ihracatçılarına faydalanabilecekleri yüksek muafiyetler sunan, *serbest ticaret bölgeleri* kurulması
- Üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret engellerinin tamamen kaldırılmasının yanında dışarıya da ortak tarifeler uyguladıkları, *gümrük birlikleri* oluşturulması
- Üyeler arasında üretim faktörleri hareketlerine de serbestlik tanınan, *ortak pazara* geçiş
- Birlik içindeki ülkelerdeki para, maliye politikalarının ve vergi sisteminin uyumlandırılmasıyla geçilen, *ekonomik birlik*
- Ortak ekonomi otoritelerince yönetilen, *tam ekonomik bütünleşme*
- Ekonomi dışındaki yönetim organlarının da ortaklaştığı, *siyasi birlik*

Günümüzde varlığını sürdüren bölgesel örgütler son 60-70 yıllık zaman diliminde kurulmuş olsa da ekonomik bütünleşme fikirlerini çok daha geriye götürmek mümkündür. 19. yy. iktisatçılarından List, o dönemde 39 ayrı devletten oluşan Almanya'nın ulusal birlik sağlaması ve gümrük birliği oluşturması gerektiğini savunmuştur. Nitekim 1834'de kurulan gümrük birliği ardından gerçekleşen demiryolu ve posta sistemi atılımıyla birlikte ulusal patent sistemi geliştirilmesi sonucunda Almanya'nın endüstriyel atılımı gerçekleşebilmiştir (Selik, 1988: 310). List'in Avrupa devletlerini içerisine alan bir gümrük birliğiyle oluşacak serbest piyasanın zenginlik sağlayacağına dair görüşleri ile AB'nin fikir babası olduğu ileri sürülmektedir. Emperyalizm kuramcılarında Hobson ise Avrupa'daki büyük devletlerinin oluşturacağı bir federasyonun, ellerinde tuttukları finansal sermayeyle aşağı görülen faaliyetleri yaptıkları Asya ve Afrika'nın 'haracını alan' ve bununla birlikteki diğer ülke emekçilerini besleyerek bazı hizmet ve ikincil sanayi üretimini elde edecek ileri sanayi ülkelerinin bir örgütü olacağını düşünmektedir (Kazgan, 2000: 339). Uluslararası kuruluşlar ve finansal sermayenin rolü hakkındaki bu erken sayılabilecek görüşlerinin son derece isabetli olduğu söylenebilir.

Şimdiye kadarki en başarılı bölgesel bütünleşme olduğu su götürmez bir gerçeklik olan AB hakkındaki tarihsel fikirlerin varlığı bir yana birliğin bugünkü kurumsal yapısına kavuşması da bir anda gerçekleşmemiştir. Her iki savaşta da merkezi bir rol oynayan, tarihsel ve ekonomik kökenlere sahip ve her an yeni bir çatışma potansiyelini olan Almanya ile Fransa arasındaki problemler, Batı'nın büyük bir tehdit olarak gördüğü ve Orta Avrupa'ya kadar ilerlemiş olan sosyalizm ve cephelemlerden uzak bir şekilde büyük bir hızla gelişerek hâkimiyetini dünyaya kabul ettirip kural koyucu pozisyona oturmuş ABD, Avrupa'daki ülkelerin bir araya gelme ihtiyacının temel sebepleri olarak sıralanabilir. Bu şartlar altında ABD'nin AB fikrini destekliyor olması tezat bir durummuş gibi görünse de son derece güçlü bir gerekçeye dayanmaktadır. Avrupa'yı Sovyetler Birliği tehlikesinden korumak amacıyla 1947'de başlatılan *Marshall Planı*, kıtaya maddi güç vererek direkt olmasa da dolaylı yoldan AB'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur. AB'nin kurumsal açıdan temeli ise 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'yla atılmıştır. Almanya ve Fransa başta olmak üzere İtalya ve Benelux ülkelerinin üyesi olduğu birlik, o dönemde sanayi için vazgeçilmez olan söz konusu ürünler için ortak pazar oluşturmuşlardır. Ardından bu öncü ülkelerin 1957'de imzaladıkları *Roma Antlaşması*'yle birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurmuşlardır. Topluluğun görevi, birleştirdiği devletlerin arasında daha sıkı ilişkiler kurarak üye ülkelerdeki ekonomi politikaların birbirine yaklaştırılması ve bu yolla ekonomilerin uyumlu bir şekilde gelişmesi, ortak pazarın kurulması ve yaşam düzeyinin

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

hızla yükseltilmesinin sağlanması olarak ortaya konmuştur. Günümüzde İngiltere'nin BREXIT¹¹ süreciyle ayrılmasının ardından 27 üyesi bulunan AB, üye ülkelerin milli gelirlerinin toplamıyla dünyada ilk sırada yer almakta ve dünya ticaretinin yaklaşık %15'ini gerçekleştirmektedir. Bu oran AB'yi dünya mal ticareti sıralamasında 2. basamakta tutmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022). Tabii burada gümrük birliği sayesinde AB içerisinde yapılan ticaretin rolü de oldukça önemlidir. Gümrük birliğinin, vergi avantajlarının yanında garanti bir pazar oluşturması sebebiyle de 'ticaret yaratıcı' bir etkisi olması öne çıkarılan özelliğidir. Ancak bunun yanında daha avantajlı olabilecek bazı ticari ilişkileri birlik dışında bırakma potansiyeli sebebiyle sahip olduğu 'ticaret saptırıcı' etkisi de tartışılması gereken bir özelliktir (Seyidoğlu, 2015: 231).

Bölgesel birliktelikler, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerle GOÜ'ler arasında gerçekleşiyorsa söz konusu ticaretin tarım ürünleri veya hammaddeler ile sanayi ürünleri arasında yapılması olasıdır. Bu birliktelikler faktör hareketliliğine serbestlik tanıyacak aşamaya ilerlemişse bütünleşmenin nimetlerinden gelişmiş ülkelerin faydalanacağı açıktır. Birlikteki nitelikli işgücü, yığılma etkisiyle sermaye altyapısının gelişkin olduğu, ekonomik olarak en güçlü olan ülkede toplanacaktır (Alpar & Ongun, 1988: 191). AB'nin bahsi geçen bu yollarla, başta gelişmiş üyeleri olmak üzere uluslararası arenada mevzi kazanmasıyla birlikte, birliğin ABD'ye bağımlılığının azaltılarak yeniden şekillendirilip güçlendirilmesi gerektiği konusunda açıklamalar yapılmaya başlamıştır (Dowd, 2020: 270-271). Brexit sürecinin etkilerinin izlenmesi, AB özelinde tüm bölgesel bütünleşmelerin geleceği konusunda fikir oluşturmak için son derece önem arz etmektedir.

Dünya üzerinde halen faaliyet gösteren Afrika Ekonomik Topluluğu (AEC), Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), Güneydoğu Asya Uluslar Topluluğu (ASEAN), İslam İş Birliği Örgütü (OIC), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC), Körfez İşbirliği Konseyi (GCC), Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) gibi bir dizi bölgesel örgüt, GOÜ'lerin bir araya gelerek dünya ticaretindeki konumlarını geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen birlikteliklere örnek gösterilebilir. Bu çalışma kapsamında son olarak inceleyeceğimiz Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ise ekonomik güç bakımından dengesiz ülkeleri bir araya getiren bir birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazançlardan dengesiz faydalanma durumunun daha belirgin şekilde gözlemlenebildiği NAFTA, ABD-Kanada ile Meksika arasındaki ticaret politikalarını belirlemektedir. 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren anlaşma başlangıçta bir karşılıklı ticaret anlaşmasıydı ve üretimi Meksika'ya kaydırma amacı gütmemekteydi. Görünürde taraf ülkeler verimliliği birlikte artırmanın yollarını arayacak, Meksika kalkınırken ABD de Asya'ya kayan üretim ve güçlenen AB sebebiyle gerileyen ekonomik gücünü toparlamaya çalışacaktır. ABD'de enflasyonu geriletmek ve istihdam yaratmak da temel amaçlar içerisinde. Ancak yukarıda tanımladığımız gibi bir dengesizlik içeren bu bütünleşme, Meksika-ABD sınırındaki *montaj fabrikaları* ile küreselleşmenin avantajlarını gerçekleştirme olanaklarını sonuna kadar kullanmıştır. J. Cypher'a (akt. Dowd, 2020: 261-263) göre, aslında iki taraf arasındaki sorun, ticaretin değil yatırımın önündeki engellerdir ve ABD sermayesi için, Meksika'da üretim yapmanın önündeki bütün engeller NAFTA ile ortadan kaldırılmıştır. Bu anlaşmayla Meksika'ya

¹¹ Çalışmada genellikle en güçlü bileşeni olan İngiltere ile andığımız Birleşik Krallık'ın (BK) AB'den ayrılma sürecini açıklayan İngilizce 'British Exit' kalıbının kısaltılmış halidir. BK'nin topluluğa üye olmasından itibaren ortaya çıkan ayrılıkçı fikirler giderek güç kazanmıştır. BK, 2016'daki referandumla alınmış olan karar uyarınca 31 Ocak 2020 itibarıyla resmi olarak AB'den ayrılmıştır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

akan sınırsız yatırımla birlikte ABD'li şirketler, ücretler, çalışma şartları ve çevreye verdikleri zararlar 18. yy.'daki 'karanlık şeytani fabrikalar' benzeri tesisleri kurma fırsatı bulmuştur. 1990'larda ABD'li otomotiv işçileri, saat başına 19 \$ ortalama ücret alırken Meksika'daki montaj fabrikalarında yalnızca 2 \$ ödenmekteydi. Üstelik ABD'de işçiler ekstra yardımlar alırken Meksika'dakiler bundan da mahrumlardı. Henüz anlaşmanın başında, 1996'da bu fabrikalarda üretilen otomobiller toplam üretiminin yarısına ulaşmışken bunun yanında ABD'deki otomobil fiyatları %20 yükselmışti ve istihdam 316 bin kişi azalmıştı. Yani birlikteliğin güçlü ülkeye olan katkısı da homojen bir şekilde gerçekleşmemiştir. Anlaşmanın diğer tarafında beklediğimiz şekilde gerçekleşen olumsuz etkileri tespit etmek zor olmamaktadır. ABD şirketlerinin montaj merkezi haline gelen Meksika'da ortalama ömür kısalması ve fabrikaların Asya'ya taşınabileceği tehdidiyle daha az ücrete ve güvencesiz çalışmaya mecbur bırakılan işçilerin ortalama çalışma hayatı 10 yıla gerilemiştir. Yine de yaratılan istihdamla daha hızlı büyümesi beklenebilecek ülkenin ortalama büyüme hızı anlaşma sonrasındaki 10 yılda yalnızca %1 olarak gerçekleşmiştir. Anlaşmanın ardından başlayan Zapatista İsyanı¹², NAFTA'nın dayattığı rejime karşı bir mücadele olmanın yanında, dünya piyasasının kuruluşundaki sistemli dışlama ve tabi kılma mekanizmalarına karşı da bir mücadele olarak görülmelidir (Hardt & Negri, 2003: 79). 2008 krizinden sonra değişen şartlarla anlaşma ABD için de eski faydasından uzak kalmıştır. Üretim ve ticaret biçimlerindeki dönüşümle birlikte ABD, montaj fabrikalarıyla uzakta üretimden elde ettiği avantajları büyük ölçüde yitirmiştir. Gündelik geçimini sağlayamayan Meksikalıların yoğunlukla hizmet sektörü için gerçekleşen kitlesel göçüyle birlikte ABD'deki istihdam sorunu da büyümüştür. Bu durum, göçleri durdurmak adına sınıra duvar çekme boyutuna varan bir önleme başvurulmasına neden olacak büyüklükte bir sıkıntı yaratmıştır. Tüm bu problemlere rağmen NAFTA, bazı serbestliklerin törpülediği bir şekilde yeniden düzenlenmiş haliyle, 1 Temmuz 2020'den beri USMCA¹³ adıyla varlığını sürdürmektedir. NAFTA 2.0 adıyla da anılan bu anlaşmada öne çıkan değişiklikler otomotiv sektörüyle ilgili olmuştur. Araçların vergiden muaf olabilmesi için %62,5'lük bölge içerisindeki bir katma değer zinciriyle üretilmiş olma şartı %75'e yükseltilmiştir. Bu kural, ABD'li otomotiv firmalarını ve parça üreticilerini Asyalı rakiplerine karşı daha avantajlı bir hale getirmektedir. Ayrıca sektördeki işçilerin 16 \$ altında bir ücretle çalıştırılmayacağı yönündeki değişikliklerle de ABD'deki istihdam sorununun azaltılması hedeflenmiştir (Arès & Bernard, 2022: 72-75).

Birbirlerine benzer ülkelerin arasındaki ekonomik entegrasyon, maliyetleri faktörlerin bir ülkedeki endüstriler arasındaki transferinden kaynaklanan seviyede sınırlandırarak ticarete yeni kazançlar yarattığı için EİT, bu entegrasyonun bir sonucu olarak görülmektedir. Ekonomiler arasındaki ekonomik bütünleşme derecesi arttıkça EİT yoluyla yapılan ticaret oranının artacağı yönündeki bu teori, ekonomi politikalarını da güçlü bir şekilde etkilemektedir. Ancak EİT'in bu teoriyi sınavacak şekilde ölçülmesinin zorluğu sebebiyle

¹² Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) Meksika'nın yoksul eyaletlerinden biri olan Chiapas'ta bulunan ve adını 1910 Meksika Devrimi'nin lideri Emiliano Zapata'dan alan, anarşist devrimci bir oluşumdur. Kendilerini onun ideolojik mirasıyla emperyalizme karşı verilen 500 yıllık yerli direnişin günümüzdeki temsilcileri olarak gören Zapatistalar, yaşadıkları topraklarda hükümetin egemenliğini tanımamaktadır. En önemli sloganları "Artık Yeter" anlamına gelen "Ya Basta!" olan Zapatistalar, küreselleşme ve neoliberal politikaların kırsaldaki yerli halkı açlığa mahkûm ettiğini savunarak 1982'den beri silahlı bir mücadele yürütmektedir. (Vikipedi, 2022).

¹³ ABD, Meksika ve Kanada'nın İngilizce yazılışlarının (USA, Mexico, Canada) ilk harflerinden oluşmaktadır.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

ekonomik gelişme için bölgesel bütünleşme içeren kesin reçeteler oluşturmak mümkün olmamaktadır (OECD, 2005: 187). Caves, yaptığı çalışmada ticarete yönelik doğal ve yapay engellerin EİT'i caydırıp caydırmadığını test edecek yeterli teorik neden bulamasa da Balassa ve Bauwens'in çalışmaları, ticari engellerin yüksekliği ile EİT arasında negatif bir korelasyon ve EİT ile ekonomik birliklere katılım arasında pozitif bir korelasyon bulmuşlardır (Hamilton & Kniest, 1991: 356). Ticaret üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri hakkındaki belirsizlikler sürse de tek başına mücadele etmenin zorluğu sebebiyle özellikle GOÜ'ler için ekonomik bütünleşmeler cazibesini sürdürmektedir. Bir yandan dünya çapında sınırları ortadan kaldıracak küreselleşme ideali sürdürülürken bir yandan da bölgeselleşme çabaları içerisine girmek tezat görünse de bu iki süreç on yıllardır bir arada yürütülmektedir.

7. Uluslararası Ticareti Etkileyen Diğer Kuruluşlar

Dış ticaretin farklı ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dizayn edilen uluslararası sistemin öne çıkan kuruluşlarını yukarıda incelemiş bulunmaktayız. Bu başlık, anmadan geçmemek gerektiğini düşündüğümüz, ticarete etkisi küçük ya da dolaylı yoldan olan bazı örgütleri sıralamak için kullanılacaktır. Ülkelerin ortaklıklarıyla kurulmuş irili ufaklı yatırım fonları ve kalkınma bankaları bu tip örgütlerin başında gelmektedirler. Avrupa Yatırım Bankası, Afrika Kalkınma Fonu gibi kuruluşlar, çok daha dar kapsamda DB ve IMF'nin işlevlerini yürütmeye çalışmaktadır.

Dünyanın en büyük 8 ya da 20 ekonomisinden meydana gelen G8 ve G20 ile tamamı öne çıkan GOÜ'lerden oluşan D8 gruplarının belirli aralıkta yaptıkları toplantılarda uluslararası ekonomi ve ticaret hakkında önemli kararlar alınmaktadır. Ancak bu örgütler alınan kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek mekanizmalara sahip olmadığından genellikle etkili oldukları örgütler üzerinden fiilen işler hale getirilen politikalar üretmektedirler.

Uluslararası ekonomide eşitlik ve etkinlik sağlamanın sürdürülebilir yollarını arayan ve 'Zenginler Kulübü' olarak anılan, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), sahip olduğu büyük veri setini işleyerek yapmış olduğu tekil ve karşılaştırmalı analizler neticesinde ortaya koyduğu yayınlarla ticareti etkileme potansiyeline sahip bir kuruluştur. Günümüzde 38 üyesi bulunan OECD tarafından ortaya konulan ilke ve tavsiyeler, bağlayıcı olmamakla birlikte grup baskısı sebebiyle ticaret politikalarına yansımaktadır (Tonus vd., 2013: 136-138).

İlk savaşın ardından 1919'da kurulup daha sonrasında BM'nin alt kuruluşu haline gelen ve dünyadaki aktif durumdaki en eski örgüt niteliğine sahip olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), asıl uzmanlık alanı dışında olsa da uluslararası ticareti etkileyen çalışmalar yürütmektedir. Örgütün çalışma koşulları üzerine düzenlemeleri, özellikle serbest ticaret anlaşmaları ve ekonomik bütünleşmeler üzerinden uluslararası ticareti dolaylı yoldan etkilemektedir.

Küresel üretimin arttığı kapitalizmin Altın Çağ'ında ham petrol fiyatlarının düşmesini engellemek amacıyla kurulan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), dünya petrol arzını

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

belirlemek¹⁴ suretiyle hem ticarete konu olan hammadde hem de üretim maliyetini etkileyen enerji kaynağı olarak doğrudan ve petrol gelirlerinden finans piyasalarına akan fonlarla da dolaylı yoldan uluslararası ticarete son derece etkili olmuştur. Kurulduğu 1960 yılından itibaren örgütün etkinliği hızla artmış, sonrasında sanayi üretiminde doğalgaz kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bir miktar azalmış olsa da hâlâ sürmektedir. Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte yaşanan doğalgaz arzına dair tartışmalar, üretimde fosil enerji kaynaklarına bağımlılığının sürdüğü müddetçe OPEC ve benzeri yapıların dünya ticareti ve ekonomisi üzerinde söz sahibi olmaya devam edeceklerini bize göstermiştir.

Yukarıda saydıklarımızın dışında esas kuruluş amacı ekonomiyle ilgili olmasa dahi uluslararası ticareti etkileme potansiyeline sahip kuruluşlar da mevcuttur. Örneğin Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (NATO), temelde Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilememesi için 1949'da ABD öncülüğünde kurulmuş, askeri iş birliği esaslı bir örgüttür. Ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da aktif varlığını sürdüren örgütün günümüzde 30 üyesi bulunmaktadır. Üye ülkelerin yapmış olduğu büyük savunma harcamalarının küresel dış ticarete etkisi dışında NATO'nun ticari yaptırım ve ambargo uygulamalarındaki etkin rolü, örgüte bu başlık altında yer vermemizin sebeplerini oluşturmaktadır. Kuruluş amacı itibarıyla ticari ilişkilere en uzak olması beklenen olan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bile milyarlarca dolarlık uluslararası alışverişi etkileme imkânına sahiptir. DSÖ'nün pandemi döneminde ilaç ve aşı onayları hakkında vermiş olduğu kararlar bu konu üzerinden tartışmalar yapılmasına vesile olmuştur. Görüldüğü gibi ekonomik amaçlı olmayan büyük kuruluşların dahi ekonomiyi etkileme gücüne sahip olduğu dünyada uluslararası sistemin dışında kalmak mümkün değildir. Kaldı ki bunun gerekliliği de tartışmalı bir konudur. Fakat sistemin içerisinde yer alma zorunluluğu bir teslimiyete yol açtığı noktada, GOÜ'ler için hep arzulanan gelişme gittikçe uzaklaşan bir hedef haline gelmektedir.

8. 'Gönüllü' Birliktelik ve Küreselleşme

Yukarıda incelediğimiz örgütlerin tamamı 'gönüllülük' esasına dayanan birlikteliklerdir. Ancak sermaye birikimi yüksek ülkelerin güdümündeki uluslararası sistemin içerdiği gönüllülük bizi ekonominin mi siyaseti yoksa siyasetin mi ekonomiyi belirlediği üzerine yapılan tarihin en kadim tartışmalardan birini hatırlamaya yönlendirmektedir. Bu tartışma yoluyla gelişmiş ülkelerin bu örgütler vasıtasıyla GOÜ'ler üzerinde kurduğu tahakkümün köklerini tarihsel olarak sermayenin emek üzerinde kurduğu tahakkümden alıp almadığını sorgulamak da mümkün olacaktır. Uluslararası sistem içerisinde zorun rızaya dönüşme sürecini anlayabilmek için bu sorgulamayı yapmak fayda sağlayacaktır.

Tarih kitaplarının halkların ilerletici gelişimine dair çok az şey barındırırken, asıl payenin devletlerin siyasi kararlarına ve eylemlerine veriliyor olmasının en önemli sebebi, devletin meşru bir şekilde zor uygulama gücüne sahip olmasıdır. Engels (2020: 12-13), zorun ekonomik avantajı ele geçirme amacı için kullanılan bir araç olduğunu savunmaktadır. Bu fikrini desteklemek için verdiği "...pamuk yetiştirilmeyen ya da sınır eyaletlerinden farklı olarak,

¹⁴ ABD, Kanada ve Rusya gibi başka büyük petrol üreticileri olsa da OPEC ülkeleri dünya petrol rezervinin üçte ikisini elinde bulundurmaktadır (Enerji Atlası, 2021).

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

pamuk yetiştiren eyaletler için köle besleme işinin yapılmadığı bölgelerde, kendiliğinden bir şekilde, zor kullanılmadan yok olup gitmesinin nedeni, basitçe, maliyetini kurtarmamasıydı.” (Engels, 2020: 15) örneğiyle ABD’deki köleliğin kökeninin zora değil, İngiliz pamuk sanayisine dayanmakta olduğunu söylemiştir. Kapitalist gelişmede önemli rolü olan ilkel birikimin başlıca kaynağı sömürgecilik, zoru elinde tutan ülkelerin yeni kıtadaki madenlerde ve tarlalarda çalışmak üzere yerli halklarla birlikte Afrikalı halkların da esirleştirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Zorun araçsal kullanımına bir örnek daha ortaya çıkaracak şekilde, sömürgecilik yoluyla gerçekleşen dünya piyasalarındaki gelişme, feodal sistemde erişilmesi imkânsız bir seviyede talep yaratılmasına yol açmıştır (Kazgan, 2000: 338).

Özel mülkiyetle birlikte değişen üretim ve mübadele ilişkilerinin içerisindeki hiyerarşik konumlanış, üretimi ve ticareti artırmak gibi ekonomik gerekçelerle ortaya çıkan gönüllülük esasında dayanmaktadır. Zorun buradaki rolünün oldukça sınırlı olduğunu savunan Engels’e (2020: 17-34) göre sermayenin egemenliğinde zor, ancak ekonomik koşullarda yaşanacak bir değişimle birlikte farklılaşan politik koşullarda el değiştirebilmektedir. Burjuvazinin soylulara, kentlin kıra, sanayinin toprak sahipliğine, parasal ekonominin de doğal ekonomiye karşı savaşındaki sermayenin silahı, üretim biçimindeki zanaattan manifaktüre oradan da makineleşmeye doğru yaşanan gelişme ve ticaretin yaygınlaşması sebebiyle sürekli olarak artan ‘ekonomik güç araçları’ olmuştur. Zor kavramını, askeri güç olmaksızın düşünmek mümkün olmasa da onu sadece bu güce endekslemek hatalı ve oldukça masraflı olacaktır. Çünkü onu elinde tutmak önemli olsa da “zor para yapamaz, olsa olsa önceden yapılmış parayı alabilir ve bu para da ekonomik üretim aracılığıyla sağlanmış olmalıdır.” (Engels, 2020: 23). Modern savaş teknolojisine dayanan politik güç, bunların yapımı için gereken metalürjik, teknik ve teknolojik gereksinimler sebebiyle dolaylı olarak değil, bilakis doğrudan ekonomik güce bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yani zor, aygıtlarının donanımını ve bakımını sağlayacak ekonomik güç tarafından belirlenmektedir.

İngiltere’de modern devletin ortaya çıktığı 17. yy.’ın başlarında gücün merkezileştirildiği ve zor kullanma tekelinin giderek devletin elinde toplandığı görülmektedir. Liberal görüş bunu devletin temel özelliklerinden sayarak ‘normal’ görmektedir. Fakat bu merkezileşme süreciyle birlikte, aslında kendisiyle çelişkili olması beklenen başka bir süreç daha işlemektedir. Bu da devlet erkinin dışında ama çoğu zaman devletle iş birliği içinde, zorun sermaye tarafından kullanımınıdır (Öziş, 2016: 18). Ekonomik alanda özel mülkiyet ile sömürünün sürekliliği için siyasi alanda baskıcı gücün gerekli olduğunu belirten Wood (2003: 43), ekonomik ve politik alan arasındaki bu dikotominin yaratılmasını klasik politik iktisadın bir başarısı olarak değerlendirmiştir. Sermaye modern çağda “zor ile arasındaki ilişkiyi mistifikasyona ederek karartma uğraşı içerisinde.” Smith’in analizine göre, ‘şeylerin doğal akışı’ doğrultusunda ilerleyen ticaret toplumunda mülkiyet, piyasa kanunlarıyla elde tutulduğu için fiili zor kullanmaya ihtiyaç duymaz. Bu biçimde şiddet piyasayla değil yalnızca politikayla ilgili bir sorun olarak ele alınacaktır. Görüldüğü gibi Smith, öne sürdüğü dikotomiyle Wood’un bahsettiği mistifikasyon sürecine katkı sağlamaktadır (Öziş, 2016: 13). Bu bağlamda küreselleşme olgusunu, postmodern çağın mistifikasyon aparatı olarak görmek mümkündür.

1960’ların sonundan itibaren GOÜ’lerin artan taleplerine ek olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan *stagflasyon* ve kâr haddindeki düşüşlerle birlikte, başta Japonya olmak üzere bazı Asya ülkelerinin rekabeti artırmaları, bir takım petrol üreticisi ülkenin petrol fiyatlarını yükseltmesi

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

ve ihracatını sınırlaması Batı'nın gücünü sarsmıştır. Küreselleşme adı verilen ve temelde neoklasik ekolün fikirlerinden türetilerek uygulamaya konulan iktisat politikaları işte bu şartlarda ortaya çıkmıştır. Sermayeyi küreselleştirecek olan politikalar, özellikle GOÜ'lerde ulus-devletin gücünün yerine, UÜŞ'leri ve piyasa ekonomisi kurallarını koyarak, Batı merkezli sermayeyi egemen kılmaya yolunda oluşturulmuştur. Neoklasik modelin kusursuz işleyen piyasa varsayımı, ÇUŞ'ların birçok ülkenin milli gelirini aşan büyüklüklerinin ekonomi üzerindeki etki gücüyle ilgilenmez. Oysa bu güç finansal krizlere, ülkelerin pazarlık gücünden yoksun kalmalarına, kurumların işlevsizleşmesine ve sermaye hareketlerinin yönünün değişmesine neden olmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte Kalkınma İktisadı ve Keynesyen İktisat gözden düşerken, teknolojik ilerlemenin sermaye hareketlerini hızlandırması ve kolaylaştırmasından faydalanılmıştır. Teknolojik atılımla ortaya çıkan 3. *Sanayi Devrimi*'nin lideri ABD, sermayesini dünyaya egemen kılmaya çalışmıştır. Küreselleşme, önceki sermaye hegemonyası süreçlerinden farklı olarak *özelleştirme* kavramını iktisadi hayata sokmuştur. Devletin kurduğu ya da kamulaştırdığı işletmelerin piyasa etkinliğini sağlamaktan uzak olmaları sebebiyle özel şirketlere devredilmeleri gerekmektedir. Bu şekilde tekel rantlarının olduğu alt yapı tesislerinin ÇUŞ için en karlı faaliyet alanlarını oluşturabileceği gerçeği, burada, 'etkinlik artışı' savı ile gizlenir. Kamunun üretici rolüyle piyasada var olmasına yol açan şartlar sosyalizmin ilerlemesiyle paralel gelişen işçi hareketlerindeki yükselme ile oluşmuştur. Batı kapitalizmi için tehdit olarak görülen bu durumda sosyal dengeyi kurmak, kapitalizme insancıl bir görünüm verebilmek kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu koşullardaki değişimle birlikte özelleştirme faaliyetleri, serbest piyasa ekonomisinin önündeki alanı büyütürken, devletin rolünü küçülterek süreci terse çevirmiş, kapitalizmi 19. yy.'daki sınırsız haline geri getirmiştir. Böylece özelleştirmeler, tıpkı 19. yy.'daki serbest ticaret taraftarlarının hayal ettiği gibi "ulus-aşırı şirketlerin egemenliğinde iktisadi uyum içindeki dünyayı gerçekleştirmenin bir aracına dönüşür. Ancak, küreselleşmenin getirdiği, ülkelerin içinde ve ülkeler arasında gelir bölüşümü dengesizlikleri; yoksul ülkelerde büyümenin durması ve yaşanan şiddetli finansal krizler, vaat edilen cennetin bir hayal olduğunu ortaya koymaktır." (Kazgan, 2000: 172-175). Bu hareketin karşısında güçlü bir muhalefet bulunmamasının sebebi, onun ortaya çıkma sebepleriyle aynıdır. Küreselleşme eleştirilerinin ancak dünya ekonomisinde yolunda gitmeyen şeyler olduğu zaman yüksek perdeden yapılabiliyor olmasının nedeni de budur.

Postmodern çağda ulus-devlet, piyasanın küresel örgütlenmesi içerisindeki asli bir unsurdur. Bu kapitalist hiyerarşi içinde ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik, zayıf kalmanın ötesinde, bizzat hiyerarşinin kurulmasını ve güçlenmesini sağlamaktadır. Sermayenin şimdiki küresel düzeni, biçimsel olarak sömürgeci emperyalist devrelerinden tamamen farklıdır. Sömürgeciliğin sona ermesiyle birlikte modern dünya ve onun yönetim anlayışları da son bulmuştur fakat bu durum özgürlük çağının başlamasına yol açmamış, tersine küresel boyutta etkili yeni yönetim biçimleri üretmiştir (Hardt & Negri, 2003: 152-153). Küreselleşme süreçlerini bir olgu olarak değil tek bir ulus üstü politik iktidar figürü tasarlama amaçlı faaliyetlerin temeli olarak gören Hardt & Negri'ye (2003: 117) göre "ulus-devlet patrimonyal devletin hem toprak hem de nüfusu bütünleştiren kimliğini tıpa tıp yeniden üretir ama ulus ve ulusal devlet, modern egemenliğin güvenilmezliğini ortadan kaldıracak modern araçlar sunar. Bu kavramlar egemenliği en katı haliyle maddileştirir, egemenlik ilişkisini bir 'şey' haline getirir ve böylelikle toplumsal uzlaşmazlığın her türlü kalıntısını söküp atar." GOÜ'lerin siyasi bağımsızlıklarını ellerinde tutuyor görünseler de ekonomik bağımsızlıklarını ele geçirememeye

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

sebebi de tam olarak budur. Bu ülkelerin çoğu için ulus bütünlüğü ve ulusal egemenlik yeterli görülürken arka planda artı-değer, kapitalist dünyadaki girift ekonomik ilişkiler yoluyla GOÜ'lerden gelişmiş ülkelere aktararak sömürünün sürmesini sağlamaktadır. GOÜ'lere yapılan yardımlar veya yatırımlar yoluyla gerçekleşen *neokolonyalizm* ya da *yeni sömürgecilik* Batı'daki kapitalist ülkelerinin GOÜ'ler üzerindeki eski sömürgeci güçlerini devam ettirme amacı taşımaktadır. Verilen krediler için alınan faizler, dış yardımlarla alınacak olan şeylerin hangi ülkelere alınacağına dair kısıtlamalar, bu kısıtlamaların sonucunda ithalatta tekel fiyatları oluşurken GOÜ'lerin ihracatta rekabetçi fiyatlarla karşı karşıya olması ve yabancı yatırımcıların GOÜ'lerden elde ettikleri kârları dışarıya transfer etmeleri gibi araçlar, yeni sömürü mekanizmasının işlemini sağlamaktadır (Kazgan, 2000: 343). Küreselleşmenin postmodern yansımaları olarak servet yaratımı, ekonomik, politik ve kültürel alanların giderek örtüştüğü ve birbirini sardığı, bizatihi toplumsal hayalin üretimi yoluyla ve daha fazla biyopolitik tahakküm süreçleriyle gerçekleşmektedir (Hardt & Negri, 2003: 19).

Modern kapitalizmdeki krizler, emperyalizm çerçevesi içerisinde şekillenmekteydi. Günümüzde ise çerçeveyi oluşturan şey küreselleşmedir. Her ikisi de yoktan var olmamış, hâkim kapitalist güçler tarafından yaratılmıştır. Yine ortak olacak şekilde milliyetçilikle yönlendirilmiş, teknolojiyle işletilmiş ve farklı biçimlerle de olsa güçsüz kesimlerin, karşısında durmasını engellemiştir (Dowd, 2020: 259-260). Küreselleşmeyle elde edilen iktidarı imparatorluk kavramıyla açıklayan Hardt & Negri (2003: 14), monarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi yönetim biçimlerini aynı anda bünyesinde barındıran Antik Roma'yla, ulus-devletler, UÜŞ'ler ve uluslararası kuruluşlardan müteşekkil hegemonik yapının kapsayıcılıklarını birbirine benzetmektedirler. Üstelik bu karma yapıya sahip günümüz imparatorluğu bir merkeze sahip olmadığı için tarihsel öncülerindeki hantallığa da sahip değildir. Merkez ve çevre kavramlarının muğlaklaşmasıyla birlikte imparatorlukların tarih boyunca arzulanmış oldukları sınırsız yönetim anlayışı da bugün gerçekleşebilmiştir. Günümüz imparatorluğu, tüm kaynaklarıyla birlikte yeryüzünün tamamını kapsamaktadır.

9. Sistemin Değerlendirilmesi ve Olası Senaryolar

İngiltere'nin küresel liderliği Hollanda'dan alıp daha ileriye taşınması, 19. yy.'da yaşanan teknolojik değişimlerin yanında kapsamlı nitelik değişimleriyle mümkün olmuştur. Daha geniş bir coğrafyada kurulan hâkimiyet, iktisadi olarak da daha derinlemesine nüfuz etmek zorunda olduğu için, siyasi kontrole mecbur kalmış ve bunu sağlayabilmiştir. Ancak o dönemdeki emperyalist ve sömürgeci güç, büyük oranda sadece kaynaklara sahip olmaya amaçlamış, pazar hâkimiyetini ikinci plana atmıştır. Bu da hâkimiyetin gerilemesine ve ardından kaybedilmesine zemin hazırlamıştır. Oysa, bugünkü hegemon güç, üretimi ve bununla birlikte tüketimi bütün dünyaya yayarak gücünü artırmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan uluslararası sistem, sermayenin egemenliği altındaki ülkelerde doğrudan siyasi kontrole izin vermese de geçirilen yıllarda, ekonomik ve teknolojik etkilerle GOÜ'lerin bağımlılığının giderek artmış ve yozlaşmaya yatkın yöneticilerinin varlığı sayesinde, doğrudan kontrole gerek duyulmaksızın daha büyük bir nüfuz alanı elde edilmiştir. Sermayenin önündeki engelleri kaldıran küreselleşmenin, bir yandan gelişmişlerin GOÜ'lerdeki ucuz işgücüne ve zengin kaynaklara erişimini kolaylaştırırken diğer yandan da Çin, Hindistan gibi bazı ülkelerin ileri teknoloji ve sanayi geliştirmelerini mümkün kılması, sistemi tehdit edebilme potansiyeline

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

sahiptir (Dowd, 2020: 264-268). Nitekim pandemi öncesi uluslararası ticarete en çok konuşulan konunun ABD-Çin arasındaki ticaret savaşı olması bu fikrin temelsiz olmadığını göstermektedir.

Ticarete avantaj elde etme amacıyla yapılan her aksiyonu bir savaş hamlesi olarak kabul etmek mümkün olsa da tanımdaki aksiyonların 'karşılıklı' yapılabilmesi durumu ancak ülkelerin denk ya da yakın güçlerde olmasıyla ortaya çıkabilecektir. Bu sebeple ticaret savaşlarının BW sonrası sarsılmaz ABD hegemonyası döneminde değil de 2008'deki küresel krizin ardından bu hegemonyanın el değiştirme ihtimalinin gündeme girmesiyle tekrar başlamış olması hiç şaşırtıcı değildir. Sözü edilen ticaret savaşını ortaya çıkaran üç temel sebep ortaya atılmıştır. Bunlar; ABD'nin Çin'e karşı gittikçe büyüyen ticaret açıklarının içeride istihdam kaybına neden olması, Çin'in fikri mülkiyet haklarını çiğneyerek ABD'den haksız teknoloji transferi yapması ve Çin'in ABD'nin ulusal güvenliğine ve uluslararası konumuna vermekte olduğu zararlar olarak sıralanmaktadır (Liu & Woo, 2018: 319).

Dünya liderliğinin devri tartışmalarının yanında 21. yy.da ortaya çıkan ticaret savaşını, serbest piyasa ekonomisinin bayraktarı ABD ile devlet müdahalesi dendiğinde ilk akla gelen ülke olan Çin arasında olması sebebiyle bu iki sistemin mücadelesi olarak görme eğilimi de güç kazanmıştır (Bergsten, 2018: 12-13). Bu yaklaşıma göre Çin'i hegemon güç adayı haline getiren yükselişi kapitalizmin özgün bir şekilde uygulanışından kaynaklanmaktadır. Hükümetle şirketler arasındaki şeffaflıktan uzak finansal ilişkiler ve kamu iktisadi teşebbüslerine tanınan çok düşük maliyetli krediler sayesinde güç kazanan firmalar, ölçek ekonomilerinden faydalanmak uğruna rekabetin yerine tekeli hareketlerin desteklenmesi sayesinde inanılmaz büyümeler gerçekleşmiştir (Yıldırım & Aksoy, 2019: 108). Tröstlere ve kartellere imkân tanıyan bu politikalarla büyük rekabet üstünlüğü sağlayan Çinli firmalar, ulaştıkları yüksek kapasiteyle piyasa paylarını sürekli olarak artırmaktadır. Ayrıca fikri mülkiyet hakları düzenlemelerinin sıkı sıkıya denetlendiği OECD ülkelerinin aksine Çin devletinin bu konudaki gevşek tutumu da haksız bir rekabet oluşturmaktadır (Trefler, 2019: 203). Bunlara benzer pek çok görüş Çin'in kendine has bir gelişme patikası olduğunu desteklemek için kullanılmaktadır. Öte yandan bazen hatalı şekilde bazen de propaganda amaçlı bilerek ülke hakkındaki çarpıtılan bilgiler üzerinden bir 'Çin miti' yaratılmıştır. Pandemi döneminde çığırından çıkan *Asyafobik* tutumları, bu mitin olumsuz bir sonucu olarak görmek mümkündür.

Çin'in ekonomik gücünün yanlış değerlendirildiğini söyleyen görüşlere rastlamak da mümkündür. Örneğin Chinn (2015: 247), büyüme devam ettikçe artan işçi gelirlerinin üretim maliyetlerini yükseltmesinin yanında iç talebi de artıracığını, bu sebeple uzun dönemde Çin'in dünya ticaretindeki payının azalacağını öne sürmektedir. Buna ek olarak Yıldırım & Aksoy (2019: 111), mevcut durumda da yanlış ölçümden kaynaklı olarak Çin'in gücünün abartıldığı görüşündedir. Brüt olarak ölçülen mal akımları ÜİT sebebiyle birden çok defa sayıldığından üretimin gerçeklerini doğru şekilde yansıtmamaktadır. Özellikle yüksek teknoloji içeren ürünlerin ihracatını düzgün şekilde ölçmek ancak katma değer zincirlerinin ayrıntılı analiziyle mümkün olacaktır. Mevcut verilerde Çin ihracatına dahil şekilde gösterilen montaj ürünler ticaret istatistiklerini saptırmaktadır. Örneğin, çok bilinen bir örnek olarak iPhone içerisindeki katma değeri %4 bile değilken Çin, 'yüksek teknoloji ürünü' olan bu telefonlardan milyarlarca dolar ihracat geliri elde etmiştir. Buna benzer pek çok ürünün varlığı ve ticaretin geleneksel şekilde ölçülmesi sonucunda Çin'in yüksek teknoloji ürünü ihracatındaki pay artışı abartılı

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

olarak hesaplanmaktadır (Xing, 2014: 117). Tabii bu yorumlar Çin'in dünya imalat sanayisini domine ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Kaldı ki adına ister tersine mühendislik densin ister teknoloji transferi, Çin bugün kendi markalarıyla da geçmişle kıyaslanmayacak kadar fazla yüksek teknoloji içeren ürün ihraç etmektedir.

Ticaretteki rolü dışında Çin, dünyadaki güç dengelerini değiştirecek pek çok başka hamle de gerçekleştirmektedir. Özellikle Asya ve Afrika'daki düşük gelirli ülkelere yaptığı finansal destekler ve altyapı yatırımlarıyla bu ülkelerden imtiyazlar kazanan Çin, *Tek Kuşak-Tek Yol* projesiyle de Avrupa'yla önemli bir ittifak kurmanın eşiğindedir. Bu haliyle Çin'in ABD'nin küresel etkisini tehdit ediyor olduğu su götürmez bir gerçektir (Günel, 2019: 64). ABD'nin ticaret savaşıyla hedef almış ülke Çin olsa da eski sistem küresel hegemonyayı tehdit etme potansiyeli olan daha geniş bir ittifaka karşı tetikte beklemektedir. Görüldüğü gibi ABD'nin konumuyla ilgili endişesi boşuna değildir. Ancak bu durum başka çalışmalar için çekici bir soru ortaya çıkartmaktadır. ABD hegemonyası bittiği (bitmek zorunda olduğu) için mi güç dengelerinde kaymalar başlamıştır yoksa bundan bağımsız güç dengelerindeki kaymalar mı ABD hegemonyasını zayıflatmıştır?

Uluslararası ticaretin tarihi bir kırılma noktasında olduğunu savunan Keck vd. (2018: 16), ticaret savaşı öncesinde de var olan yavaşlamanın küresel ekonomi yönetim sisteminin ticaretteki hızlı dönüşüme ayak uyduramamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ticaret ilişkilerinde ortaya çıkacak yeni biçimler ve dış ticaretteki dönüşümü kavrayabilecek yeni düzenlemelerle birlikte dünya ekonomisinde yeni bir serbestleşme dalgasının başlaması muhtemeldir. Ancak bunun ne zaman gerçekleşeceği güç dengelerinin ne zaman yerine oturacağına bağlı olarak gerçekleşecektir.

Az gelişmişliğin tesisinin ve sürdürülmesinin hâkim güçler bakımından birden fazla önemi vardır. Bu ikili yapı sayesinde sermaye sahibi ülkeler, milli gelirlerini daha fazla artırmanın yanı sıra, bu ülkelerdeki sermaye sınıfı da GOÜ'dekilere karşı olan avantajlarını elinde tutar. Ama daha önemlisi gelişmiş ülkelerdeki sermaye sınıfına, kendi ülkelerindeki işçi sınıfına karşı da koz kazandırır. Küreselleşme ve ÜİT sayesinde dünya çapında üretimin mümkün olduğu koşullarda, her zaman kendisinden daha kötü durumda olan işçilerin varlığı, gelişmiş ülkelerin proletaryasında bir rehavete yol açarak ve sınıf savaşında aşılabilir bir handikap oluşturmaktadır. Hatta bu durum görece daha iyi konumda olan GOÜ'ler için bile geçerli olmaktadır. Ama son dönemde yaşanan iki gelişme, işçi sınıfının ve bununla birlikte sermayenin konfor alanını terk etmeye mecbur kalmasına yol açmaya adaydır. Bunlardan birincisi Batı ülkelerinde reel ücretler hızla gerilerken başta Çin olmak üzere Asyalı işçilerin durumundaki görece düzelmedir. Aradaki büyük farkın kapanmasının uzun süre alacağı beklentisi bu durumun büyük bir değişim getirmeyeceğini düşündürtebilir. Ancak ikincisi ve daha yakıcı olanıysa ülkemizde de derin etkilerini görmeye başladığımız göçmen sorunudur. Başlangıçta büyük bir sorun olarak görülmeyen, önce daha iyi durumdaki GOÜ'lerin ardından gelişmiş ülkelerin işçi sınıfını yoksulluk ve işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bu sorunun, ırk ve milliyet zeminine taşınmadan tartışılması gerekmektedir. Yalnızca GOÜ'lerde değil dünyanın her yerinde ucuz işgücüne erişimi kolaylaşan sermayenin lehine görünen mevcut durum, gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının da mücadeleye mecbur kalmasıyla tersine dönebilir. İşte bu noktada mücadelenin işçi sınıfı arasındaki kesimlerin ortak bir paydada buluşmasıyla yürütülmesi elzemdir. Aksi durumda sorunların büyümesiyle artacak öfkenin yanlış kanala

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

yönlendirilerek boşaltılması mümkün olacaktır. Maalesef yukarıda anlatılanlar, sermayenin bunu yapmaya teşne olduğunu ve yapmaktan çekinmeyeceğini bize göstermektedir. Son dönemde yapılan vatandaşlık geliri tartışmaları da bu mücadele ortamının somutlaşmasını engelleme amacı güden girişimlerdir. Yükselen ırkçı dalga kapsayıcı bir mücadele zemini oluşturularak geriletilirse, zorunlu göç ettirilen kölelerin emeğiyle inşa edilen bir sistem olan kapitalizmin, 21. yy.'da yaşanan bir başka göç dalgasıyla dönüştürülmesi ihtimali ortaya çıkabilecektir. Kapitalizmi, sınırsız bir alanın otoriter örgütlenmesinin ürünü olarak tanımlayan ve var olduğu ekonomi alanının sınırlanması durumunda güçlü bir gelişme göstermesinin imkânsız olduğunu söyleyen Braudel (2014: 87)'e göre: "kapitalizm başkasının kölece emeğinden yararlanmasa hiç gelişemez belki."

10. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, dış ticaretle birlikte küresel ekonomiyi dizayn eden ve dönüştüren kurumsal yapıları, tarihsel kökenleriyle ve zaman zaman selefleriyle olan benzerlikleriyle birlikte analiz etmeye çalıştık. Küreselleşme döneminde bu kurumlar sayesinde oluşan hiyerarşik yapıyı tarihsel referanslarıyla birlikte imparatorluk olarak adlandıran Hardt ve Negri'ye göre (2003: 221) bu yapı ancak küresel düşünüp küresel davranma ve güçlü bir meydan okumayla geriletebilecektir. Dayatılan süreçlere etkili bir biçimde karşı durulabilmesi için dünya çapında tek bir 'büyük sendika' gibi en az onun kadar kapsayıcı bir yapı gereklidir. Ancak imparatorluk kuramı, günümüzün hiyerarşik yapısını çözmek için faydalı olsa da tarihteki çelişkilerin ve çatışmaların gerçek biçimini kavramaktan uzaktır. "Eğer bugün Yeni Dünya Düzeni, Doğu ve Batı toplumları için aynı anlamı ifade etmiyorsa, ki etmediği gün gibi aşıkardır, istismara maruz kalanları ortak bir paydada toplamak da mümkün olmayacaktır. Hardt-Negri'nin vurguladıklarının aksine küreselleşmenin asıl mağduru Fransa'daki patates üreticisi köylü veya Batı'daki endüstri toplumunun yıkıntılarından doğan yeni kesimler değil, geçerli her türlü direnme araçlarından ve siyasetten yoksun bırakılan bütün Batı dışı toplumlardır." (Özcan, 2004: 130). Mevcut yapının geriletilmesi, Batı'daki endüstri dışında kalmış ve ortak bir dünya görüşü olmayan kesimlerin mevcut ilişkileri yeniden üretmekten başka sonuç vermeyen küreselleşme tabanlı alternatif eylemleriyle değil, ancak kapitalist Batı dünyası dışında kalmış toplumların mevcut durumlarından kurtulmaya yönelik politikalar geliştirmeleriyle mümkün olacaktır. İmparatorluğun sınırları ortadan kaldıran iktidarının sınırsız sınıf mücadelesine zemin hazırlamış olduğu fikri oldukça 'ütöpik' durmaktadır.

Sermayenin koloni çağında ya da Merkantilist politikalarla oluştuğu savı özgün değildir. Ancak sıkışıkça *Yeni Merkantilizm* olarak adlandırılan biçimlerde tarihsel kökenine başvuruyor olması bizi sistemin yapısını kuramsal ve kurumsal yönleriyle analiz etmeye yönlendirmiştir. Çünkü GOÜ'ler için ekonomik gelişmeyi sağlama hedefi ancak bu şekilde kapsamlı bir analizle mümkün olabilecektir. Son dönemde yaşanan, Çin'in yükselişinin ardından başlayan ticaret savaşları, Brexit, pandemi ve Rusya-Ukrayna Savaşı, 75 yıllık kurumsal yapıda çatlaklar meydana getirmiştir ve bu çatlaklardan sızarak sistemsel baskılardan kurtulmak için ekonomik bağımsızlığı geliştirmenin yolları aranmalıdır.

Ayrıca UÜŞ'ler ve ÜİT'le birlikte dönüşen uluslararası üretim, dış ticaret teorisini yeniden emek-değer teorisine bütünleştirme fikrini çekici kılmaktadır. Bu alanda çalışmak GOÜ'ler

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

açısından da faydalı olma potansiyeline sahiptir. Çünkü 2008’de yaşanan son küresel krizin ardından sistemdeki geçiş bir türlü tamamlanamamıştır. Bu süreçte hâkim güçlerin sürekli eski alışkanlıklarına sarılma eğilimi, bu gibi aykırı fikirlerin sınanması için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Alpar, C. & Ongun, T. (1988). *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım.
- Arès, M. & Bernard, C. (2022). Make America Great Again: A New Auto Pact for the North American Car Industry? İçinde *NAFTA 2.0, Canada and International Affairs*, ed. Gagné, G. ve Rioux M. Cham: Springer International Publishing, 65–80. <https://link.springer.com/10.1007/978-3-030-81694-0>.
- Balassa, B. (1962). *The Theory of Economic Integration*. Londra: George Allen & Unwin Ltd.
- Bergsten, C. F. (2018). China and the United States: The Contest for Global Economic Leadership. *China & World Economy*, 26(5), 12–37.
- Berkin, C., Miller C., Cherny R. & Gormly J. (2014). *Making America: A History of the United States*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Braudel, F. (2014). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Carabelli, A. M. & Cedrini, M. A. (2015). On "Fear of Goods" in Keynes’s Thought. *The European Journal of the History of Economic Thought* 22(6), 1115–48. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09672567.2015.1094099>.
- Chang, H. J. & Grabel I. (2016). *Kalkınma Yeniden*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Chinn, M. D. (2015). China’s Trade Flows: Some Conjectures. İçinde *The Global Trade Slowdown: A New Normal?*, ed. Bernard Hoekman. Londra: Centre for Economic Policy Research, 229–52.
- Dicken, P. (2007). *Global Shift: Mapping the Changing Contours Of The World Economy*. SAGE Publications Ltd.
- Dönmez Atbaşı, F. & Öziş M. (2020). J . M . Keynes ’in Analizinde ‘Merkantilist Doktrinindeki Bilimsel Doğruluğun Esası’. *Çalışma ve Toplum*, 1(64), 117–46.
- Dowd, D. (2020). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Enerji Atlası. (2021). Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi. 23 Nisan 2022 tarihinde <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>.
- Engels, F. (2020). *Tarihte Zorun Rolü*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Günal, M. (2019). Ticaret ve Kur Savaşlarının Ekonomi Politikası: Çok Kutuplu Yeni Finansal Sistem Arayışları. İçinde *Ticaret ve Kur Savaşları Küresel Ekonomik Politika Yansımaları*, Ed. Çetinkaya M. ve Muratoğlu G., Ankara: Gazi Kitabevi, 41–90.
- Hamilton, C. & Kniest P. (1991). Trade Liberalisation, Structural Adjustment and Intra-Industry

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

Trade: A Note. *Weltwirtschaftliches Archiv* 127(2), 356–67.
<http://link.springer.com/10.1007/BF02707991>.

Hardt, M. & Negri A. (2003). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Itoh, M. & Lapavitsas C. (2012). *Para ve Finansın Ekonomi Polisiği*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keck, A., Hancock J. & Nee C. (2018). Perspectives for Global Trade and the International Trading System. *Wirtschaftsdienst* 98(S1): 16–23.
<http://link.springer.com/10.1007/s10273-018-2272-0>.

Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Köymen, O. (2007). *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.

Liu, T. & Woo W. T. (2018). Understanding the U.S.-China trade war. *China Economic Journal*, 11(3), 319–40.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17538963.2018.1516256>.

OECD. (2005). *OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators*. Paris: OECD Publishing.

Özcan, U. (2004). Bir Postmodern Büyük Anlatı Örneği: İmparatorluk. *İstanbul University Journal of Sociology* 3(6), 125–30.

Öziş, M. (2016). Güç/ Zor ve ‘Piyasa Ekonomisi’ Bağlamında Adam Smith’in ‘Merkantil Sistem’ Eleştirisi. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 1–30.

Satlıgan, N. (2014). *Emek-Değer Teorileri ve Dış Ticaret*. İstanbul: Yordam Kitap.

Selik, M. (1988). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Şenses, F. (2017). *İktisada (Farklı Bir) Giriş: Giriş İktisadı Öğrencileri ve İktisada İlgili Duyanlar İçin Yardımcı Kitap*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Stiglitz, J. (2003). What I Learned at the World Economic Crisis. İçinde *Globalization and the poor: Exploitation or equalizer*, ed. Driscoll W. ve Clark J. New York: International Debate Education Association New York, 195–204.
https://www8.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/sites/jstiglitz/files/What_I_Learned_at_the_World_Economic_Crisis.pdf.

Ticaret Bakanlığı. (2022). Yani Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği. 21 Nisan 2022 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>.

Tonus, Ö., Hasgüler M. & Uludağ B. (2013). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. Tonus, Ö. & Çatalbaş, N. (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Trefler, D. (2019). The China-OECD Trade Divide: Building Bridges. *China Economic Journal*, 12(2), 195–207.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17538963.2019.1603644>.

Vikipedi. (2021). II. Dünya Savaşı. 21 Nisan 2022 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/II.Dünya_Savaşı.

Vikipedi. (2022). Zapatista Ayaklanması. 22 Nisan 2022 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Zapatista_Ayaklanması.

Wood, E. M. (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: Yordam Kitap.

Xing, Y. (2014). China's High-Tech Exports: The Myth and Reality. *Asian Economic Papers*, 13(1), 109–23.

Yıldırım, U. & Aksoy, E. (2019). OECD Ülkelerinin Küresel Ticaretteki Konumu. M. Çetinkaya & G. Muratoğlu (Ed.), *Ticaret ve Kur Savaşları Küresel Ekonomik Politığe Yansımaları* içinde (91-118). Ankara: Gazi Kitabevi.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde *Fiscaoeconomia* Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, *Fiscaoeconomia* has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

The Institutional History of International Trade: An Investigation on Developing Countries

Ziya Can

Extended Abstract

Even though trade is seen as a job done directly by the merchant, the struggle for it necessitated an authority that would have a say in that field. Although individuals and small systems holding financial power and force sometimes occupy the position of authority, the real owner of this position has been the states. Probably, for this reason, the main subject of history with traditional understanding is the wars to control the trade routes and the retention of these roads by military force. In fact, this understanding had become so entrenched that in the last 75 years, when conventional wars were less common, every conflict has been called war; trade wars, currency wars, oil wars etc. It will not be possible to understand an economic relationship without a historical approach and embrace its place in dynamic relations within the social life's cultural, political, technological etc. aspects. The very concept of economics is an abstraction derived for the purpose of making economic analysis. Before a theory can be tested for validity, many 'economic' issues of when it was developed need to be explored. (Dowd, 2020: 25-29).

Every crisis experienced around the world has opened the door to changes in international trade theories as well as leading to new trends. Let us try to summarize the theories of international trade that have been transformed by the crises without mentioning the externality they create. The loot obtained after the discovery of new continents enabled the formation of enormous wealth with increased trade under Mercantilist policies. The *classical approach* and the free trade understanding based on the *theory of comparative advantages*, which rose with the industrial revolution that took place with the transformation of this wealth into capital, left their place to the neoclassical understanding with the 1873 crisis, and with the developing microeconomic analysis, there was a transition to the *factor endowments theory* that advocates free trade. After the 1929 crisis, with Keynesian policies gaining trust, macroeconomic analysis emerged and became a guide for the post-war trade revival and the development efforts of developing countries.

After the 1973 crisis, *neoliberalism*, with the aim of providing freedom to capital movements rather than trade, emerged with its hybrid policies and put the responsibility of the crisis on the Keynesian policies implemented after the war. Then, with a wholesale refusal, almost all the regulatory rules in the national and international economy were abolished, 'normlessness' became the norm itself and the way for capital was fully opened. However, as international funds run wherever they find more interest, the debt burden has become inextricable especially for developing countries. Because, in order to pay high interest debts, either higher interest debts were taken or public enterprises were privatized. The vicious circle continued, as both debt repayment and import were tried to be made with the foreign currency obtained in these ways. *Intra-industry trade*, which was discussed with the concepts of differentiated goods and monopolistic competition at the end of the 20th century, opened the door to new trade theories. In the within-product trade approach, which developed with the contribution of the great changes in technology in the 21st century, when everything changes very rapidly,

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

the concept of differentiated goods has left its place to fragmented goods and foreign trade can be explained again with cost differences. IP increases the number of tradable goods and makes it difficult to measure, as well as making it difficult to classify the services used for service connections, which are prominent in this approach. Yet, services for production and services for consumption are separate concepts and also are very difficult to measure. At this point, the idea of reintegrating the foreign trade theory with the labour theory of value appeals. Working in this field has the potential to be beneficial for developing countries as well, since after the last global crisis in 2008, the transition in the system could not be completed. In this process, the tendency of the dominant powers to cling to their old habits should be evaluated as an opportunity to test contradictory ideas. Neo-Ricardian economists, who differ from the neoclassical ones, like Sraffa, attributed the differentiation between countries not to factor endowments, but the differences in distribution variables among countries. An international theory of value that emerged with this method helps to identify the legalities governing the distribution of total international labour while also identifying the nature of the dynamics that dominate them. If these dynamics create uneven development or do not contain any mechanism to eliminate inequalities, it means that the development gaps that the theory initially took as data will not close but will widen. However, this value theory alone will not be able to justify underdevelopment. Multi-layered theoretical discussions on the analysis of the problem should include concrete elements such as imperialism, power, force, and monopoly (Satlıgan, 2014: 28-29).

Defining a country as undeveloped, underdeveloped, developing, emerging, low-income, peripheral or colonial undoubtedly depends on some differences in approach. Nevertheless, in the end, all of these definitions bring with them the acceptance that those countries are not decision makers in the functioning of the global economy. According to this understanding, the aforementioned disadvantaged countries are responsible for complying with the process determined by those with capital accumulation and striving to be 'like them'. In the gold money system determined by the former sovereign, in the *Bretton Woods* system of the transitional stage and in all the subsequent periods of dollar dominance, these countries were again those countries that followed or had to comply strictly with the established order with an effort to raise their categories. Undoubtedly, it was the same country group that faced absurd duties such as being obliged to maintain free trade even during periods when the rules of free trade were violated by those who set these rules.

Braudel (2014: 105) says that from the very beginning, capitalism has preserved its power thanks to its ability to transfer from one cunning to another in the form of an action, to change its goals and plans ten times according to the conditions of the conjuncture, while remaining as faithful to itself as possible and resembling itself as much as possible. In this way, capital gained the ability to increase its mobility by 'making its own interest common'. The most 'legitimate' way of doing this is undoubtedly to be done by international organizations that are 'independent' and 'impartial' with their supranational structures. According to Hardt & Negri (2003: 58), the supra-state structures described in the textbooks by emphasizing these two features are real capitalist powers that fill the space emptied by the colonial and imperialist systems established before the Fordist period by combining economic and political power.

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

Capitalism, which is not only an economic but also a 'social system', does not only consist of markets for goods and services managed by companies but also requires that all social institutions and processes be fully subordinated to the economy. These processes and relations are shaped around giant corporations, the state, consumer culture, globalization, the defense industry lobby and the media (Dowd, 2020: 188). International institutions function as a 'mortar' in the system that constitutes a whole from these building blocks. The functioning of capitalism depends on the existence of a certain hierarchy, but the system does not invent them itself, it just makes use of them, and societies that go out of capitalism have not destroyed hierarchies (Braudel, 2014: 70-71).

In this study, it has been tried to analyse foreign trade and the institutional structures that design and transform the global economy through it, with their historical origins and similarities with their predecessors. It was possible for the UK to take the global leadership from the Netherlands and move it forward with the technological changes in the 19th century as well as the comprehensive qualitative changes. Since the dominance established in wider geography had to penetrate more deeply economically, it had to establish political control and manage it. However, the imperialist and colonial power at that time mostly aimed to have resources and put market dominance in the background. These efforts paved the way for the decline and subsequent loss of dominance. Yet, today's hegemonic power has increased its power by spreading production and consumption to the whole world. Although the international system established after the Second World War did not allow direct political control in the countries under the domination of the capital, the dependency of developing countries has gradually increased in the past years due to economic and technological effects. Also, due to the presence of corrupt rulers, a greater sphere of influence was achieved without the need for direct control. Globalization, which removes the barriers to capital, on the one hand facilitates the developed countries' access to the cheap labour force and rich resources in developing countries. On the other hand, it has the potential to threaten the system by enabling some countries, such as China and India, to develop advanced technology and industry (Dowd, 2020: 264-268). Hence, the fact that the most widely spoken topic in international trade before the pandemic was the US-China tension shows that this idea is not groundless.

The establishment and maintenance of development differences have more than one important element for the dominant powers. Thanks to this dual structure, capital-owning countries not only increase their national incomes more but also the capital-owning class in these countries retains their advantages over those in the developing countries. However, more importantly, it gives leverage to the capitalist class in developed countries and the working class in their own countries. In conditions where worldwide production is possible thanks to globalization and within-product trade, the existence of workers, who are always in a worse condition than themselves, causes complacency in the proletariat of developed countries and creates an insurmountable handicap in class warfare. These conditions are even truer for developing countries that are in a relatively better position. However, two recent

Can, Z. (2022). Uluslararası Ticaretin Kurumsal Tarihi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İnceleme. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1233-1265. Doi: 10.25295/fsecon.1108618

developments are candidates for causing the working class, and with it, the capital, to leave the 'comfort' area. The first of these is the relative improvement in the situation of Asian workers, especially in China, while real wages are declining rapidly in Western countries. The expectation that it will take a long time to close the big gap may bring to the mind that this situation will not cause a big change. Nevertheless, the second and the bitter issue is the immigration problem, which we have begun to observe its profound effects on our country. This problem, which was not seen as a big problem in the beginning, and which first put the working class of the developing countries in a better condition, and then the ones of the developed countries at the risk of poverty and unemployment, should be discussed without moving on the basis of race and nationality. The current situation, which seems in favour of capital, whose access to cheap labour is easier not only in developing countries but all over the world, may be reversed when the working class in developed countries is also compelled to struggle. At this point, it is essential that the struggle be carried out by meeting the sections of the working class on common ground. Otherwise, it will be possible to discharge the anger that will increase with the growth of the problems by directing it to the wrong channel. The recent discussions of 'citizenship income' are also attempts to prevent this struggling environment from becoming concrete. If the rising racist wave is regressed by creating an inclusive struggle ground, it will be possible to transform capitalism, a system built by the labour of forcedly displaced slaves, with another wave of immigration in the 21st century. Braudel (2014: 87), who defines capitalism as the product of the authoritarian organization of an unlimited field, said that it is impossible to show a strong development if the economic field in which it exists is limited. According to him, capitalism may not develop at all if it does not benefit from the servile labour of others.

The argument that capital was formed in the colonial era or with mercantilist policies is not unique. However, the fact that it refers to its historical origins in forms called New Mercantilism as it gets into trouble has led us to analyse the structure of the system with its theoretical and institutional aspects. The goal of achieving economic development for developing countries will only be possible with such a comprehensive analysis. The recent trade wars, Brexit, pandemic, and the Russo-Ukrainian War have created cracks in the 75-year-old institutional structure, and ways to develop economic independence should be sought in order to get rid of systemic pressures by leaking from these cracks.